

TISZA KÁLMÁN.

VÁLASZUL

A HABARÉK-KORSZAK

KÁKAY-JÁNAK

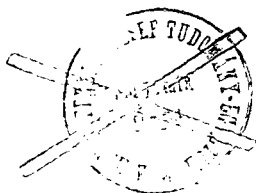
EGY ELFOGULATLANTÓL.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA,
1878.

Non semper feriet, quodcunque minabitur arcus.

Horat. De Arte Poet. 350.

18938

Orv-támadás ellen nincs védelem, sem védekezési kötelezettség. A művelt társaságokban és irodalomban a lovagiasság követelménye az, hogy a ki személyes vagy elvi vitát, egyéneket megnevezve kezd, neve alatt kell tennie. Ez a férfias bátorság, az ügy melletti tárgyias lelkesedés és indokok tisztaságának föltétele s egyedüli kezesség az illetékességre és hivatottságra nézve. Ha — tegyük fel — társadalmilag vagy tudomány és jellem tekintetében nem minősült egyén, erejét túlbecsülve, álnév alá rejtőzött, hevíttve boszuvágytól vagy uralomra vágyó tehetetlenek eszközeként támad meg tekintélyeket, kiknek nagy jellemfölényük s politikai multjok van, és a kik egy ország legelső hivatali polczain a király és a nemzet bizalmánál fogva ülnek, természetesen ötlük minden gondolkozó elméjébe az a kérdés: kell-e, szabad-e a zárt sisak mögé rejtőzővel akár személyi, akár elvi harczot kezdeni, midőn látszik, hogy sem rendkívüli tehetség, sem a tömeg közül kiemelő érdemek által nem igazolt ambitio, botrányköltés által a kedélyek megzavarása, lerántási viszketeg s pénzszerzési üzérkedés a szülő indokok, midőn a támadás a politikában nem eléggé jártas közönség félrevezetésére, a hazaszeretet, szólás- és sajtószabadság szép jogával visszaélőleg, a többségi akaratnak, mint a parlamentáris kormányzás létalapjának kigúnyolására és megingatására irányul.

Az olvasó gyanítani fogja, hogy itt »II. Kákay Aranyos«-nak a magyar királyi miniszterelnök ellen

irt röpiratáról van szó, melynek éle a közös külügyminiszter ellen is van fordítva. Hogy e könyv nem az, a mit czimlapja visel, és hogy valósággal mi, a mondandókból kiderül.

Természetesnek találom, hogy a két miniszter és a megtámadott parlament e könyvhöz és könyvről nem szólott. Utóbbit méltósága védi, s a ki az előbbieket politikai előéletét ismeri, az osztrák-magyar monarchia kormányzása rendkívüli nehézségeit behatóan s kellő tárgyilagossággal figyeli meg, és e könyvet elolvasva, tételeit, semmi irányban el nem fogulva, hivatott szellemmel veszi mérlegelés alá: szánó mosolyra kell hogy induljon a fékezetlen szenvedélyű írónak vitus-tánczhoz hasonlító ideoda ugrándozásán, ideges kifakadásain, alaptalan vádain, invectiváinak méltatlan-voltán s az egymást lerontó bizonyítatlan állítások kuszált zürzavarán. Ezek, az írónak a megtámadott államférfiak szivredői közt való — egyedül Istennek lehetséges — vizsgálódásai s gyanúsító következtetései meg fogják őt győzni arról, mennyire kétes e könyv írójának ügyszeretete, mily eltévesztettek és irányzatosak kiindulási pontjai, s a használt történeti és politikai idézések, az ítéletekben és véleményekben mint nincs benső igazság, mily csekély a józanság mértéke; végre, a mi a fődolog, a jókora kiterjedésű könyv kormányzati concret tanácsokban és valósítható eszmékben mily kevés gyakorlati bölcseségről tanuskodik.

Távol állok a megtámadottaktól, nem vagyok országgyűlési tag, nem avatottja a miniszterium-alakítási titkoknak és állítólagos cselszövényeknek, sem a politikai pártokkal nincs solidaris viszonyom. Nem követhetem tehát az író e térre, a sugdosások és complottok, a királyi palotában tett nyilatkozatok és miniszteri tanácsterem discretionális természetű titkaiba nem avatkozom, egyedül a

vonatkozó hirlapi és politikai irodalom forrásai nyomán, mint nemzeti politikánkat és hazai fejlődésünket figyelemmel kísérő, a kit bánt az igazságtalanság s megosztásunkat és a közvélemény félrevezetését a mostani válságos időkben szerencsétlenségnek tartom, a magyar politikai irodalom e napi érdekű termékét tettem gondolkozás és reflexio tárgyává, álnevű íróval szemben én is névtelenül, de nevemet bevallani készen, mihelyt az ügy érdeke kívánja. Azon athenaei törvényt tartom, mely azt rendelte, hogy minden egyes polgárnak a másikon elkövetett méltatlanságot úgy kell tekinteni, mint ha rajta követtetett volna el, s addig nem szabad nyugodnia, míg az jóvá téve vagy megtorolva nincs. Célom annak kimutatása, hogy annak íróját nem vezette az a tiszta és nemes, ama mély és önzetlen hazaszeretet, mely föltétlen meghallgattatásra jogosít, hogy e könyv eszméje nem oly lélekben fogamzott, melynek üdv a hon jólléte s melyet kétségbeejtene annak szerencsétlensége; hogy az író indokai közt a személyiek birnak túlsúlylyal az erkölcsi, elvi és hazafias indokok fölött, hogy abban sok téves vonatkozás és nagybotlások vannak, hogy írója inkább boszút akar állani előtte gyűlölt férfiakon, mint a hazának használni helyesb politikai ut fölkeresésével; ártani egyesek hitelének, mint szolgálni a közügynek, — hogy az író, mint a virágból is mérget szívó pók, Magyar- és Erdélyország multjából csak olyat és azt választotta ki s úgy csoportosította azok ellen, a kiket megtámadott, hogy könnyen hívő honfitársink előtt itt benn s a viszonyokat és embereket nem ismerő külföld előtt okvetlen megbélyegeztessenek; bebizonyítani akarom azt, hogy a mű írója az Eötvös hazaszeretete s Széchenyi és Kossuth nagy elvi vitájának magaslatára nem emelkedett, történetünk ez örök-szép alakjait nem »jóhiszemű«-leg vonja saját eszmekörébe, hogy

művének szerfölött csekély a gondolat-tartalma, az abban közlött tételek és javaslatok oly nagymérvű ferdítés, gyűlölség és igazságtalan vádaskodás vegyülékében jelenik meg, hogy egyes nagyoknak dicsérete is csak a megtámadottaknak befekettíthetése eszközévé törpül, s az európai és ázsiai műveltségre vonatkozó részekben oly súlyosan sértő vádak rejlenek egyenesen nemzetünk ellen, oly vakmerőséggel van lerántva a magyar aristocratia és Alföld s fölmagasztalva a Magyarországot vezetni akaró és erre magát hivatottnak vélő »homo novus«-ok cosmopolita lelkiületü élelmes serge, hogy én e művet ránk nézve inkább ellenséges és inkább veszélyes, mint hasznos irányúnak tartom, íróját nem jóakarónknak, de oktalan barátnak, a kire teljesen illik e franczia mondat: Q' il n' y a pas des plus grand malheur, que d'avoir des sots amis, és a kinek nézeteitől honfitársaimat óvni kötelességnek ismerem. Legyenek e sorok a nagy zajt ütött könyv azon nagy gyöngéinek, írója kétes hazaszeretetének kimutatására s állításomnak részben magából a könyvből igazolására szánva.

A könyv megfigyelésre méltó részei: a *Prolog általános szemléje a magyar államférfiak sikerei és szerencsétlensége felett, egybehasonlítva a miniszterelnökeivel, ennek életírása és jellemzése, idézetek a történelemből szintén rá vonatkozva, ítélet a Protestántismus magyar állami értéke fölött, a szabadelvű párt létrehozásához kötött reményeknek az ország megrontását maga után vonó meghiusulása, Tisza és gr. Andrássy szövetségének jellemzése, gr. Andrássy külpolitikája czélszerűségének s az ő hazaszeretetének kétségbe vonása, pártfusio s a miniszterelnöki programm teljesületlen maradása, végül a kormánynak a nemzet nevében lemondásra s a kormányzásnak az egyedül kormányképes egyesült ellenzéknek átadására fölhívása: »mert ha — így zárja be mű-*

vét író — a miniszterelnök vissza nem lép, »sátáni harcra hívja ki a sorsot s bukása bizonyos, a lemondással ellenben bűne még jóvá tehető.«

Ez a könyv vázlata — a sok polyva közt némi mag — erről szólnak észrevételeim, egyebet, a mi még benne van, csak esetleg, célomhoz s a szükséghez képest czáfolva, visszautasítva vagy ellenkező oldalról megvilágítva érintek.

* * *

I.

A »*Prolog*« lényege egy nem rendszeresen működő agygépezet idéetlen szüleménye, alakja dagályos szólamok s innen-onnan vett összefüggés nélküli eszmék zagyvaléka, az idők és tények valódi jellemének elferditése, a magyar politikai viszonyok és államférfiak kellő előkészület nélkül, hamis szempontból megítélése. Ki hallott valaha: »ideális magaslatocon álló sorsról«, a »világrend örök törvényeinek alkotmányosságán székelő végzetről«, »fájó könyveket siró fatumról« (4. l.) komoly műben szólni?

Ezeket, kivált magának ily Cato Censorius jogot követelni látszó írótól mosoly nélkül olvasni valóban nem lehet. Ki írja alá Magyarország még sok egykoru, életben levő fiai közül azon állítást: »hogy Eötvös eszményei közül csak egynek sem láthatta megvalósulását?« (5. l.) Hát nem az ő »*Karthauzi*«-ja s Józsika »*Abafy*« és »*Zólyomi*« című regényei teremtték regényirodalmunkat s oly nőolvasó közönséget, mely előtt ma tisztelettel kell meghajolnunk? Hát a 8 milliónyi jobbágyság felszabadítása, a miért »*Magyarország 1514-ben*« című, ünnepeelt irányregényét írta, s a magyar parlamentaris felelős kormány-

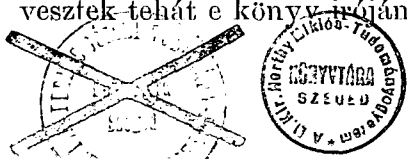
zati eszme, a mi »*Reform*« című, 1846-ban megjelent rendkívüli hatásu politikai művének lételt adott, a miért Szalayval és Csengeryvel, a »*Pesti Hirlap*«-ban, négy éven át szembeszállott az ország nagyobb részének közvéleményével — elszántan küzdve érte — nem valósult-e meg? Hát az uralkodó-házzal való kibékülésünket, a nemzetiségek jogainak szabályozását, a zsidó emancipatiót, a népnevelés iránt szívében melengetett hazafiui reményeket, — bár a reform kicsiny mérve s nagy nehézségei miatt akkor még csak részben — nem látta-e teljesülni?

Ne botránkozzék-e meg a viszonyok alapos ismerője ilyek hallásán: hogy »gróf Széchenyinek soha sem volt döntő befolyása nemzetére?« (5. l.) és ismét: »hogyan nincs Széchenyi-aera s hogy a magyar nemzet nem tette meg, a mit ő annak javára czélzólag tanácsolt.« (6. l.) Hiszen mindnyájan tudjuk, a kik akkor is éltünk, vagy a kik akkor politikai irodalmát alaposan tanulmányozták, hogy a mint gr. Széchenyi az 1825-diki országgyűlésen a magyar tudó s társaság alapítására egy évi jövedelmét, — mit akkor 60,000 forintnak mondtak — a nemzetnek ajándékozta, s rá csakhamar, 1830-ban »*Hitel*« című könyvét megírta, ez a fényes hazafiui tett s meglepő hatalommal nyilatkozó írói erő oly impozáns hatást tett szerte az egész országban, hogy a nemzet java őt egyszerre, a nélkül, hogy keresse, vezér-szellem gyanánt ismerte el, Magyarország és Erdély egyaránt tisztelte, rá egy évtizednél tovább hallgatott, s a mit neki tanácsul adott, követte. Hisz ez idő alatt létesültek hazánkban anyagi érdekeink emelésének nagyszerű emlékei: a Drenkova melletti sziklaút, szabályoztatott Orsovánál a Duna, készült a világ által megbámult lánczhíd, az első magyar vasut, alakult a gazdasági egyesület, a dunai gőzhajó-társaság s életbe léptek a lóversenyek, elkezdődött a Tisza-szabályozás,

alakult Pesten és Kolozsvártt a Casinó, épült a színház, létre jött az Akadémia, Muzeum stb., szóval: az a sok áldásos hazai intézet, társulat és középület, a mik minket alig egy negyedszázad alatt Európa figyelmének méltó tárgyává, sőt becsülve emlegetett nemzetté tettek.

Nem úgy voltak azok a dolgok, mint a szóban levő könyv írójának könnyed szárnyalású elméje s röpké tolla vázolja. Eötvös tisztelt és szeretett fia volt honának végig, koszoruit nemzete tűzte halántékaira, cserében nagy szellemének azon sok szép eszméiért, mikkel irodalmunkat gazdagította, azon lángoló honszeretetért és hív munkáságért, melyet politikai életünkben és törvényhozásunkban az ő alkotásai tartanak fenn. Gróf Széchenyi István neve szintén hosszú idők során át köztisztelet tárgya volt s csak később nagy elvek miatt történt közte s a nemzet egy része közt eltérés és némi feszültség, azért, mert ő Magyarországon a reformokat lassabb menettel, az angol intézmények szellemében, mások ellenben — de szintén a legjobb hazafiak — gyorsabban, democraticus elvek s a francia jogegyenlőségi tanok szerint, a mely utóbbiak később túlsulyra emelkedvén, törvényeinket és társadalmunkat ily irányban alakították át, de eme férfias küzdelmet és elvi harczot, — minek eredménye Magyarországnak 1825-től 1848-ig terjedő legdicsőbb korszaka és az ezen évben végbevitt nagyszerű alkotmány-reform — még eddig senki, dologismerő nem fogta fel úgy, hogy mivel az utóbbiak sorából alakult a közdolgokat intéző többség, ezért »a nemzet másért bolondult» és »veszni akart» volna. Azon kor és férfiai, harczaik és alkotásaik nem ily rideg jellemzést, nem ily téves felfogáson alapuló ítéletet érdemelnek, de a nemzet háláját s a történetírás dicsőítését.

Teljesen kárba veszték tehát e könyv írójának báró

Eötvösre vonatkozó phrasisai: hogy ő »a maga korát reform-eszméinek nem volt képes megnyerni, hogy azokkal mindig vagy korán jött, vagy mikor megjelent, fejtegetéseit az idő már túlhaladta.« Nem talál a gróf Andrássyra azért lőtt nyilvessző, hogy Eötvöst eszményiesnek mondotta, mert hogy többet ne említsek, a b. Eötvös egyik legszentebb törekvési célja, a magyar népnevelés, oly aristocraticus intézményekkel szemben, a minők a mieink voltak, valóban idealisticus volt, és csak ily emelkedett szellemtől s nem vasut- és bank-alapítóktól volt várható annak megvalósítása, de az ő nemes szívének buzgalma és megtörhetlen erélye kivitte, hogy Magyarország összes lakóinak fiai és leányai előtt még az ő életében fel voltak tárva a tudás és műveltség szent forrásai.

Igen, Magyarország 8milliónyi népe az ő magas idealizmus következtében lépett ugyszólva egész tömegben a nyugateurópai cultura sorompói közé, hogy faji küldetését az emberiség nagy családjában saját nemzeti jellege és geniusza szerint töltse be.

Kárba vészett az is, mit gróf Széchenyiről írt, hogy: »a végzetes lejtőn nem állithatta meg nemzetét, hogy Magyarország hűtlen lett hozzá; hogy Széchenyi-korszak a magyar nemzet történetében nincs, és a mi vele történt, a legistenibb satyra« (6. l.). Fennebb ezek ellenkezője már igazolva volt.

A »*Prolog*« további folyamában kijelenti szerző: »hogy ő nem ír a magyar nemzet többségének, melynek szerinte nincs akarata s mely ma annak csak hibáit képviseli; nem is várja tőle, hogy elolvassa, hanem könyvét a kisebbségnek írja, mely annak erényeit képviseli, nagy hibái nélkül, mely nem tartozik egy létező párthoz sem, s ha tartozik, e párt a becstületes hazafiaké. A magyar nemzetnek mindig volt s ma is van — ugymond oly

kisebbsége, melynek köszönhető, hogy az — daczára a többség folytonos és végzetes tévedéseinek, néha árulásainak, ma is él és fennáll a hazában. Ez a néhány becsületes és tiszta szív az, melyért nem veszett el még a magyar nemzet« (7—8. l.) Eszembe jut Schleudennek egy elbeszélése James Clark Rosstról, a ki az északi földszarknál az Eszkimoknak egy 200 főből álló törzsére talált, a kik magukat egyedül levő embereknek hitték, lakhelyeikéjüket az egyedül lakható világnak, az egész többi földgömböt ellenben egy merev jég tömegnek

Kérdek bármely józan gondolkodót, mit kell tartanunk oly íróról, a kinek ép oly nagy önhittsége, mint csekély igazságérzete s a kinek műve minden lapja elárulja, hogy honfitársai s nemzete gyalázásában csaknem kedve telik. Egyik szavával gyávaság bélyegét sűti magára, nem akarva (inkább tán nem merve) a többségnek irni, másik szavával arczul üti a többséget azon könnyelmű állításával, hogy nincs akarata, tévelyeg és árulást követ el, s azon émelyítő öndicsőítés által, hogy csak a kisebbséget véli becsületesnek és tiszta szívűnek, a többséget hallgatagon, de a logika törvényéből egyenesen következőleg, becstelennek nyilatkoztatja. Robespierre elve is az volt: Mindenkit bűnösnek tartani, a kit gyűlölt . . . Engem megbotráncóztat ez eljárás, s az idők szomorú jelenségének tartom, hogy nálunk a nemzetnek ily meggyalázása is a hazafiság mezét veszi magára, s hogy a közérdek fölötti nyilvános tanácsadás felséges jogát oly egyén ragadja magához, a ki előtt — úgy látszik — a politikának s társadalmi ildomnak ABC-je sem ismeretes és a kinek főérve a más érdemesek gyalázásában való bátorság. Valóban méltó lenne »II. K. Aranyos«-nak megfutni azon vesszőt, mit érdemekben és a haza tiszteletében őt hasonlíthatlanul felülmuló férfiaknak szánt.

Igy bánt el szerző a magyar miniszterelnökkel is. Egy helyen elismeri fényes eszét (9. l.) »mala fides«-t nem hisz róla feltehetőnek (10. l.), sem azt, hogy a priori a rosztat és kározt válaszsza (10. l.), mert nem szorult anyagi haszonra, nem volt kénytelen munkába ölni minden idejét, nem a folytonos politikai küzdelmek miatt idő előtt megfehéritni haját, roskadozóvá tenni termetét s századnyi vénné ránczolni alig 48 éves arczát (11. l.); mert jó gazda, gyermekei vannak, kikre gazdagság mellett örökségül egy nemzet átkával sujtott nevet hagyni czélja nem lehet. »Nem — ismétli — Tiszát hazaárulónak tartani ellenségei sem merik (11. l.) s ez sokkal nagyobb és igazságtalanabb vád, hogysem reactiót ne keltene barátaiban, kik aztán ilyenkor még nagyobb bizalommal és ragaszkodással viseltetnek hozzá, azon idő bevárására intve másokat, mely a fátyolt politikájáról levonván, helyes cselekvését és hazafiságát igazolja.« (12. l.)

Ennél ellenzéki férfitől nagyobb dicséret megtámadott ellenfélre alig mondható.

Más helyen a miniszterelnök kormányzási korszakát politikai erkölcstelenséggel vádolja, a ki ambíciója s szédelgései által koczkáztatja a hazát (7. l.), bűneinek következményeit nem tudja (10. l.), korlátolt tehetségű s gyűlölt egyén, sőt a szélső balpárt véleménye szerint, bevégzett csaló (9. l.), multját politikája már az iszap fenekére sodorta s örült sebességgel forgatja végzetes gyűrűjében jövőjét is (10. l.); senki sincs, a ki ne fájlalná Tiszában azt, a mit a nemzet jobb része kárhoztat és gyűlöl... Hogy Kákayt sem a cherubok, sem a seraphok nem, de elvadult bosszu és rögzött gyűlölség sugalmazzák, az bizonyos; de én nem tudom, mi adott jogot neki a nemzet jobb részének nevében beszélni s a gyűlölet aljas indulatát tenni fel róla. Miben áll a Tisza-kormány erkölcstelensége? Ő

miért bevégzett csaló? Bizonyítékot kérünk Hát ön mi, tisztelt Kákay ur? Az, a mit Mephisto mond Faustnak:

Du bist am Ende . . . was du bist.

Ich sage es dir: ein Kerl, der spekulierte . . .

Megfoghatlan e pamphletirónak a miniszterelnök elleni roszakarata s gyalázkodási féktelen ösztöne bámulatra méltó, könyve egyik lapján őt földicséri, a másikon alárántja. Ha őt — a mint fennebb már idézve volt — senki nem meri hazaárulással vádolni, miért hozza fel a szélső balpárt minden alapot és tisztességet nélkülöző állításait? Ha hiszi, a mit ír, miért nem bizonyítja be? Illik-e, szabad-e bizonyítatlanul így szólni az ország legelső tisztviselőjéről?

A miniszterelnök ezen végzetes jelleme és hazafisága kulcsát és indokait — »II. K. Aranyos« a miniszterelnök atyja jellemében találja föl.

* * *

II.

Szerző itt az életleírás terére megy át s itt is egészen saját gyűlöletébresztő modora szerint jár el, kiválogatva mindenünnen azt, a mi hatásos, a mi ingerel és feketit, mellőzve mindent, a mi igaz, szép és jó. Más írók szerint az életírat az illető egyénnek születésével kezdődik, s mint a fát öntermette gyümölcseért áldják vagy átkozzák: úgy az embert saját érdemeiért magasztalják vagy vétkeiért sujtják; az atya és anya nevéen s társadalmi állásán kívül alig szokott említettetni lelkök és szívök valamely uralkodó s ivadékról ivadéokra átöröklődő vonása, egy-két emlékezetben maradt szóhagyomány, mi az egyéni jel-

lemre s jövő sorsára tán befolyással volt. Szerző nem úgy tesz. Ő a miniszterelnöknek mindenekelőtt szivedőit kutatja, oda kíván benézni, hol csak a Mindentudó szemei látnak, fürkészve: volt-e neki zsenge ifjúságában öröme? szeretett-e valakit önzetlenül? kötött-e érdek nélkül barátságot? Vidám s boldog volt-e gyermekkorá stb. (13. 15. l.), s miután — az alig serdülő gyermek belsőjét epés színü nagyító üvegén át egészen kifürkészte, s hogy mit érzett, hogy gondolkozott, hány redője volt szívének s kedélyét gonosz idegzete miként vadította el: benne Magyarország 1875—78-diki Nerója fel volt fedezve, s hogy ez években a csodaszülött minő árvizeket, fagyot, jégesőt és terméketlenséget hozand a magyar hazára, szépen és a valószínűség minden bélyegével bíró rendszerességgel kifejtette. De mintha még sem bizott volna egészen lélektani elmélete megállhatóságában, e szív- és vesevizsgálási műveletet egy füst alatt atyján is végrehajtotta. Igen, hogy a fiu hazafiatlanságát megállapíthassa, az apa egész élettörténetét elbeszéli, nevezetesen ama nagyon fontos körülményeket derítvén ki: mily messze megy fel nemesi családfája? mert hiszen Lincoln-t is azért választotta volt meg a szabad Észak-Amerika elnökévé, hogy volt vagy 12 ízre felmenő grófi és bárói előde, sőt Franklin — az előbb betűszedő is — kétségkívül nagy nemzetségeért jutott a praesidensi székbe; mily birtoku nemes volt? mert hiszen az egek az észet s a magyar királyok birtokadományait egyszerre osztogatták e föld halandóinak; hogyan szerezte idővel nagy birtokait? minő politikai gondolkozású volt? hogy kormányozta vármegyéjét, korlátozva a szólásszabadságot s a pozsonyi országgyűlésen minő szóváltása történt egy képviselővel? Pesten hogyan kapott az ifjúságtól macskazenét? (20. l.) Mert hisz ezek mind igen épületes, szükséges, sőt lényeges körülmények

arra nézve: jó hazafi, ügyes államférfi, derék miniszterelnök-e Tisza Kálmán vagy csak kóficz?! Utoljára, tartózkodás nélkül kimondja, az atyáról is, hogy gögös és hatalomra vágó (25. l.) volt, hivatalkörében zsarnok, rokonaihoz igazságtalan, támasza fölfelé a bécsi kormány, lefelé a Protestántizmus (24. l.); felismerve fiában, hogy az ő természetét örökölte, hozzá különösen vonzódott, rá kiváló gondot fordított, szellemét és gondolkodásmódját mintegy átültette bele, neki adta a geszti fő családbirtokot, s ekképen a bihari administrator újra született Magyarország miniszterelnökében (17.—24. ll.); de végre is Tisza Lajost megbuktatta Beöthy és a nemzet szabadelvűsége, sőt kétszeresen bukott meg, először a nemzet által, másodszor az 1848-diki átalakulások alkalmával a nemzettel (23. l.), Tisza Kálmán pedig apjáért a nemzeten állott boszút s megbuktatta saját nemzetét szabadelvűségével; a Tisza-név korszakot alkot Magyarország történetében, s a nemzet Tisza Kálmán uralkodását talán soha se fogja kibőjtölni.« (23. l.) »Pedig — így végződik e rész — Tisza Kálmán nem volt világcsoda, sem lángész, de az észtehetségnek nem közönséges, az akarat erejének pedig rendkívüli nagy mértékével született a világra, csak hogy benne az akarat nem elem, hanem chemiai vegyülék: a makacsság, dacz és szívósság vegyüléke, akarata áldástalan, mert nincs benne önfeláldozás; nem szent, mert nincs meggyőződése; nem szép, mert hiányzik a szív költői zománca, akaratának mindig az önérdek kölcsönöz erőt s a hatalomvágy köszörüli élesre.« (25. l.)

Jutalmat merek kitűzni annak, a ki a magyar politikai irodalomból még egy röpiratot nevez meg, melyben annyi összefüggés nélküli, egymásból nem folyó, lélektanilag igazolhatlan ítélet, — ily zagyva gondolatmenet, az idők és politikai események teljes összezavarása, annyi

üres phrazis, ostentativ hazafiaskodás és gyermekes idétlenség legyen összehalmozva. A ki képes egy ember jelleméről tárgyilagosan és igazán itélni, az a miniszterelnök gyermekkorából ellene felhozottakat neki javára fogja számítani. Kölcseyt, a koszorus nemzeti költőt és a sziv egész emberét szint ily zárkózottnak, hallgatagnak és komolynak festik életirói, a ki játszótársaitól is elvonult s könyvei közt töltötte gyermekkorát. A miniszterelnök ellen mondottak, lélektanilag véve vizsgálat alá, politikai pályára hivatást sejtetnek benne, s nem egy lelki bélyegvonásban van meg arra való képességének kezessége. De az azokból író által elvont s rá csaknem erőszakkal alkalmazott következtetések azokból lélektanilag nem folynak, sem kormányzási tetteiből nem igazolhatók. Néhány kérdés és ellenészrevétel megvilágosítja azt.

Mit keres — kérdem — a magyar miniszterelnök életiratában atyjáénak is teljes életleírása? Ez legfeljebb általánosan megengedhető s azon alapvonásokban, melyek a fiu jellemének alapját adják, részint pedig a nevelés által gyakorolnak befolyást annak lelki irányára. De az életirónak nem szabad az apa erényeit a fiura ruházni, vagy ezt amannak hibáiért felelőssé tenni. Magánjogunk ismerője talált-e valaha kifogásolni valót abban, mint osztotta meg gyermekei közt, azok beleegyezésével, birtokait valamely atya? Soha. Minő beszéd az, hogy Tisza Lajos administratort a nemzet szabadelvűsége buktatta meg? (23. l.). Királyok, kormányok, miniszterek, kormányzási elvek és rendszerek igen is megbuknak, erre törekednek is gyakran a népek; de magán polgár ennek nem lehet tárgya. Azonban »II. K. Aranyos«-nak e phrasist el kellett mondanani azért, hogy rákövetkezőleg e csattanós antithesist használhassa: »Tisza Kálmán szabadelvűsége pedig megbuktatta a nemzetet.« (23. l.)

Hogyan? . . . szabad kérdezniem. . .

Tán azon 25,000 különböző tanítót és tanítónőt, kik Magyarország mindkét nemü ifjúságát oktatják, Gens d'arm-okká változtatta át?

A sajtószabadságot felfüggesztette?

Censurát és hirlapbélyeget hozott be?

Vértől szagos Tisza Kálmán keze, mint 1849—50-ben volt a Schwarzenberg herczegé? Vagy pedig Virgil szava teljesedett be rajta:

Vendidith hic auro patriam dominumque potentem
Imposuit

Sőt én úgy látom, hogy helyzetünk alatta sokban sokat javult. A magyar államnyelv törvényben gyökerező joga, a belkormányzat egész körében alatta úgy érvényesült, mint eddig egy kormány alatt sem; a királyföldi románoknak és magyaroknak a szászokkal való régi egyenetlensége törvényben intéztetett el; Miletics állami létünk elleni törekvései idejében ártalmatlanokká tétettek; ha nekünk a török mellett nem lehetett fegyvert fognunk, a Lajthán tuliaknak sem ellene; deficitünk a Tisza-Széll miniszterium alatt tetemesen apadt, hitelünk szilárdult, politikai súlyunk emelkedett sat.

Én hibáik miatt bukott tisztviselőket igen, de bukott nemzetet nem látok. Hisz most követeli »II. K. Aranyos«: »adja át Tisza Kálmán a kormányt pártjuknak, hogy legyen már Kákay-aera is. Igaza volt Napoleonnak, midőn Berthier kegyenczéről Szent-Helena szigetén azt mondotta, hogy semmi sem uralomravagyóbb, mint a gyöngeség. Igen, mert Magyarországon 1825-től 1848-ig nem I. Ferencz és V. Ferdinánd királyok uralkodtak, hanem a bihari administrator, s 1875. márczius 3-dika óta ismét nem I. Ferencz József király, hanem Tisza Kálmán mi-

niszterelnök. Már hogy vajjon ő felsége és az ország megköszönné-e, ha a »II. K. Aranyos«-ak néhány becsületes szivből álló pártja jóne kormányra vagy sem? nem tudom, de habár el is ismerem róla azt, a mit Sieyes Napoleon consultársáról a legelső státusconferentia után mondott: ez ember tud mindent, akar mindent, képes mindenre! s pártjáról nem tagadom, hogy irodalmi működésüknek rugója lehet hazaszeretetet is, czélja úgy mint hatása üdvtelen, ez előtttem kétségtelenül áll. Azt hiszem, az teljesednék be, a mit a magyar példabeszéd mond: csepegésről esőre jutnánk, vagy: adtál Uram esőt, de nincs köszönet benne.

»II. K. Aranyos« azon ellenvetésére, hogy Tisza Kálmán nem volt világcsoda s mégis atyjával aerát csinált Magyarország történetében, csak azt jegyzem meg, hogy ez a természet és élet különös tüneményei közé tartozott. Lám »II. K. Aranyos« lángész volt már 16-éves korában, midőn atyja a világba kibocsátotta, önerején megélésre utalva, s bár sok művet irt — verset, drámát, vezérczikkeket és pamphletet — képviselővé és miniszterré még maig nem lett. Vigasztalja magát egyébaránt azzal a tapasztalati igazsággal, hogy gyakran a legnagyobb geniek legkésőbbben találják meg ország- és világboldogító pályakörüket. De azért, hogy ő nem miniszter, Tisza Kálmán pedig atyjáért megboszulta és megbuktatta Magyarországot:

Él magyar, áll Buda még!

»II. K. Aranyos« azt is fölfedezte a miniszterelnökben, hogy az ő akarata nem elem, hanem chemiai vegyülék. Ez nagy nyereség a psychológiára, politikára és vegytanra nézve; ő evvel bebizonyította hivatottságát, hogy nemzetünk azon néhány becsületes szivü tagjai által, kik az országpusztító Tisza K-tól a kormányzás jogát a jövő választások után átveszik, valamelyik fontosabb, például a közoktatás vagy az ipar és kereskedelem tárczájával bizassék meg, mint-

hogy az egyiknek szakába esik a physikai, a másikéba sorozható a most fölfedezett pszichologiai-chemia, s e tudomány-ágak gondos művelése által jövőben a miniszterek lelkülete könnyebben vegyelemeztetvén, a haza romlására törekvők idejében el fognak helyükről mozdíttathatni.

Tisza Kálmán akarata, »II. K. Aranyos« szerint, hibás chemiai vegyületén kívül, azért is áldástalan, mert nincs benne önfeláldozás. Igen, mert ő a miniszterelnökség mellett a belügyminiszteri tárca teendőit is már harmad éve viszi a nélkül, hogy az ezzel járó 12,000 forint fizetést huzná; tehát 36,000 forintot hagyott az állampénztárban; ha egyéb nem, ez eléggé mutatja, hogy ő az önfeláldozás erényét gyakorolja ugyan, de egyáltalában nem érti. E felett a miniszterelnök akarata nem is szent, mert ő nem Isten, se nem pap, vagyis a mint »Aranyos« magát kifejezi: nincs meggyőződése. Valóban az ő nádként ingadozó, meggyőződésnélküli akaratának kell azt tulajdonítnunk, hogy az ellenzéknek 8 évig volt egyik vezetője; ezért nem hallgat most is a bizottságokra; nincs vele szemben akarata a többségnek; ezért imádtatik bálványként a nemzet által (5. l.), s ha rá parancsol, hogy tegye azt, a mi neki árt, az szót fogad neki. (6. l.) Igen, egy ily meggyőződés nélküli ember uralkodik ma egész Magyarország akaratán.

Vége »II. K. Aranyos« szerint a Tisza Kálmán akaratából, hogy szép legyen, hiányzik a szívnek költői zománca. Valóban csodálatos, hogy Tisza Kálmán, a ki verseket és románt nem irt, tehát a szép iránti érzék nincs akaratában, hogyan lehetett miniszterelnök, — hogy tudja az ország belkormányzatát vinni, a törvényhozásnak tanácskozási anyagot szolgáltatni, a külpolitikában gróf Andrássyt és a királyt tanácsával segíteni, mikor mindezekhez az államférfiui teendőkhöz, »Aranyos« szerint

főkellék a sziv költői zománca; ez állásra Európa művelt államaiban mind költőket, vezérczikk- és pamphletírókat látunk alkalmazva, nem eféle zárkózott keblű, kedély nélküli, hideg és meggondoló, parancsolásra és zsarnokságra hajlandó embereket.

Kaunitz és Stein, Canning és Molé, Seeward és Salisbury mind szenvedélyes imádói voltak a szépnek, verseket irtak s írnak, akaratjukban fővegyelem a szentség, szépség és meggyőződés!!

Az is egészen új fölfedezés, hogy Tisza Kálmán akaratát a hatalomvágy köszörüli élesre, minek, ha a politikusok nem is, de a psychologusok és nyelvészek el fogják ismerni értékét. Én az egyszerű rámutatást elegendőnek tartom, még csak annyit jegyezve meg, hogy ha vakmerőség az, hogy Tisza K. Magyarország adott viszonyai közt a kormányzást nem hajlandó átadni a »nehány becsületes szivűek« pártjának, melynek nevében e könyv írva van; bizony az is megfoghatlan jelenség, hogy Magyarországon ily politikusok állanak elé a nemzet tanítóiként, így élnek vissza a sajtószabadság jogával s gázolnak a nemzet kormánya élén állóknak, sőt törvényhozóinak becsületében! Midőn Phaeton a Nap szekerét elkérte volt, Apollo e tanácsot adta neki: Ne járjon igen fenn, mert szárnyát égeti meg, ne igen alant, mert a mocsárba vesz. Ezt a tanácsot jó lesz »II. Kákay Aranyos«-nak és pártjuknak is követni.

* * *

III.

Ezután szerző a miniszterelnöknek vallása, a Protestántismusnak magyarországi küldetése s általában a protestánsok politikája jellemzésére megy át. Szerinte a val-

lás is, mint a születés, oly lényeges befolyással volt arra: minő legyen Tisza Kálmán lelkülete s mint kormányelnöknek politikája. Más életiratokban ez alig szokott érintetni s eszébe sem jut senkinek kérdezni: katolikus volt-e a nagy Thiers? protestáns-e vagy más vallásu Palmerston? E könyv szerzője hite után látszik megítélni az embert, s a miniszterelnököt vallásával, a Protestántismussal csaknem azonosítja: utóbbit dicséri, mint a magyar nemzetiség politikai kifejezését (29. l.), melyben jobban él a nemzeti törzs (34. l.), de megrója, hogy a katolicizmusban titkos ellenséget lát, magát büszkén »magyar vallás«-nak nevezi, s hatalmi erejét Tisza Kálmánnak céljaira zsákmányoltatja ki (31. l.); nemzeti küzdelemnek mondja autonómiaja és léte érdekében vívott sikeres harczát az osztrák beolvasztási politika és Thun-féle patens ellen; sőt a zsidóságnak valaha bekövetkezhető elhatalmasodása ellen csak a Protestántismus erkölcsi erejében lát biztos védelmet (30. l.); de roszalja vármegye imádását, minthogy — szerinte — az akadályozza a jó közigazgatást s a magyar suprematia állami megszilárdulását (27. l.); bámulja, hogy a protestánsok közül is sokan kicsinylik Tisza Kálmánt, mégis inkább szeretik a hatalom élén látni, mint b. Sennyeyt, mert előttük — ugymond — Magyarország csak úgy kedves, ha benne protestáns az ur (33. l.); azon is csodálkozik, hogy sokan a Protestántismust, mint politikai pártot fogják fel és fájlalja, hogy a Bocskayak és Bethlenek után oly államférfit emelt fel és tart fenn a Protestántismus, mint Tisza K. (34. l.), a kit elkapott első szereplésének siker-mámora, a ki elég frivol, úgy keresni a közpályán saját hasznát és dicsőségét, hogy ne azért küzdjön s ne azt hirdesse, a mi meggyőződése, hanem azt, a mi az emberek bizonyos részének szájjaze szerint van (34. l.), a ki úgy elfásult, mint a milyen (38. l.)

Mértékfölötti elfogultság, határt nem ismerő gyűlölet és rossz akarat kell ahoz, a mire »II. K. Aranyos« a miniszterelnök irányában magának szabadságot vesz. Magasztalni a mult századok erdélyi fejedelmeit, a kik Magyarország elnémetesítését megakadályozták s a magyar alkotmányt és a protestánsok szabadságát fenntartották, fegyverrel víván ki a bécsi és linczi békekötést; dicsőíteni a magyarországi Protestántismus 1857—59-diki önvédelmi harcát, mely egyszersmind magyar nemzetiségi és alkotmányvédelem volt (35. l.), — de Tisza Kálmánt, a ki egyike volt azoknak, kik a küzdelem élén állottak s oly beszédek tartott a protestánsok jogai és szabadságai védelmére, hogy — a mint »Aranyos« is elismeri — azokat a katolikusok is könnyezve hallgatták, sajnálva, hogy nem lehetnek protestánsok (35. l.), s az általa a linczi békekötésre hivatkozást mégis phrasisnak mondani (37. l.), s hogy őt hitfelei gondnoknak választották, hazafiui bátorságát bámulták és nevét ünnepélték — olcsó dicsőségnek, meg nem érdemelt szerencsének (36. l.) nevezni, olyan eljárás, a mi elkövetőjét bélyegzi meg s józan ítéletű ember előtt őt szánalom és nevetség tárgyává kell hogy tegye.

Látszik, hogy »II. K. Aranyos« nem élte át amaz idők szenvedéseit és nagy megpróbáltatását. Nehéz évei voltak azok a gondolat-, szólás- és sajtószabadságnak hazánkban — a zsidók egyiptomi szolgaságához hasonlók. Bátorság kellett ahoz és nem közönséges lélekerő, hogy valaki a hatalom ellen csak egy szót is szólani merjen. Titkos rendőrségi kémrendszer hálózta be az országot. A hivatalnokvilág hiúz szemmel kísért minden lépést s mint titkos forrongást följelentett a törvény vagy jog fölőli legártatlanabb említéstételt is. Annak a férfinak, kiről »II. K. Aranyos« nem átalja azt irni, hogy fellépése nem politikai liberalis lelkület nyilatkozata volt, hanem családi ösztön, particu-

lárís elfogultság (27. lap.), egy előre kigondolt humbug, mint szintén későbbi ellenzéki szereplése is (26. l.), minden léptét s nyomát figyelemmel kísérte a rendőrség; a patensek kelése korában a merre járt, rendeletileg utasítva voltak a császári hivatalok, hogy rá ügyelettel legyenek: hová megy? kikkel érintkezik? hol s meddig tartózkodik? Az ily irányban tett titkos rendőrségi jelentések egész halmaza van fenn ma is, a mik még is tán csak képesek valamenynyire módosítani ama nagy garral tett kicsinylési ítéletet s megóvják Tisza K-t attól, hogy amaz időben bebizonyított hazafiságát ne gyanúsítsák s kérdés alá ne vegyék.

Miután szerző Tisza miniszterelnöktől mint protestánstól is minden szépet és jót megtagadott, tulságos osztrák-érzelműséggel gyanusítja őt saját felekezete előtt. »Vigyázzon — ugymond — a Protestántismus, mert soha sem volt Magyarországon katolikus államférfi, ki jobban az osztrák karjába dobta volna magát, mint ő« (34. l.) s tovább ismét így kiált föl: »Jaj ennek az országnak, ha az osztrák érdekek valaha szövetségest találnak a protestáns elemekben, vagy ha vakságuk és önzésök miatt azok felhasználtatják magokat! Akkor: Finis Hungariae!« (34. l.). Szerző szerint sánta Báthori, a nádor, ki 1527-ben Magyarország királyi trónját szerezte meg a Habsburg-háznak, Perényi és Martinuzzi, a kik koronáját adták át, Oláh és Kolonics érsekek, a kiknek akarata az ő akaratuk volt s gróf Csáky László érsek, a ki főtényező volt, hogy a Pragmatica Sanctióban új századokra terjesztessék ki e ház uralma, ezek politikai szolgálatai mind nem hasonlítanak a miniszterelnökéhez. A Protestántismusnak tehát saját és a nemzeti lét érdekében sietni kell Tisza K.-t megbuktatni segíteni s b. Sennyeyt vagy más nem-protestánst kormányra juttatni, »mert különben Magyarország nemzeti életének

összedőlt (?) gyökereit az ő önfeláldozó lángjának nemes harmata — igen, a láng harmata! — sem üditheti fel sarjadó életre.« (34. l.) »A becsületes szívűek pártjának« e politikai phrasisa és dagályos irmodora a miniszterelnök hajaszálát aligha meggörbíti ugyan; mert: erőteljes tetthez — a mint már a böles Seneca megmondotta — mindenek előtt erő kell és nem harag; de azért megérdemli, hogy e füzetke olvasói előtt mint érvelési U n i c u m bemutatassék.

A Protestántismusnak az osztrák érdekekkel szövetezése s a *Finis Hungariae* vészkiáltás ismét egyike szerző sancho-pansai agyrémeinek. Hevült képzelete kigondolt egy önző, bűnös föltevést, azt ráfogja Tiszára és hitfelekezetére, sért vele fölfelé, aláfelé gyanusit, a katolikusokban fel akarja ébresztteni a féltékenységet, a protestánsokban megdöbbenést, minden irányban bizalmatlanságot kíván iránta ébresztteni. A magyar Protestántismus és osztrákok közt nincsenek a hazára vészthozó érintkezési pontok. A vallás és nemzetiség nem az. Itt kéznyujtás nem remélhető. A politikai és anyagi érdekek igen sokban incompatibilisek. Egyedül a dynastiai és alkotmányérdek fűzhető szorosabbra, de nem Magyarország önállósága koczkáztatásával. Ide Tisza K. nem törekszik, s a Protestántismus nem megy. Ama fölkiáltás tehát nem egyéb izgatási eszköznél a miniszterelnökkel szemben s célja az ő népszerűtlenítése; úgy látszik, szerző lelkén súlyos lidércnyomás az ő miniszteri székhely megmaradása, mit a poklokkal szövetkezve is szeretne megakadályozni.

Ily előkészülettel, eféle érvekkel s ily modorban csak nálunk lehet a hon boldogításáról s a kormány oktatásáról könyvet írni.

E részt szerző Tisza K.-nak Deák Ferenczcel Pesten egy casino-gyűlésben történt első találkozása leírásával

zárja be, mit szokása szerint, ismét végzetesnek mond azért, mert ő ott — ugymond szerző — »oly modorban szólalt fel, hogy Deák Ferenczet elfutotta (?) a méreg, s attól fogva állandóul megmaradt az ellenszenv Tisza iránt, a kire, mint ismeretlen nagyságra, gunymosolylyal néztek mások; ezért Deák iránt benne is boszuérzet ébredt s tán azért lett később oly gyűlölködővé, s a balközép vezére előtt nagyobb cél lőn megalázva látni a Deák-pártot, mint fölemelve a hazát.« (41—42. ll.)

Ime hazánk, sőt e kor egyik legnagyobb fiának ily igazságtalan, alaptalan és nemzetünket sértő jellemzése. A kik őt ismerték, szavait s tetteit figyelemmel kísérték, képesek-e igazolni »II. Kákay Aranyos« szavait? Vagy azon száz meg száz politikus, utazó, hirlap- és életíró közül, kik Deák Ferenczről olvastak, hallottak és irtak, említette-e csak egy is e nagy lélekgyöngöseséget, e rut jellemvonást? Hiszen ő épen politikai ellenfelei iránti türelmességében s lelkének egy valódi életbölcshöz illő nyugodtságában birta hatalma főerejét, evvel tűnt ki mások fölött. Nem, nem »futotta« el őt méreg s nem viseltetett ő ellenszenvvel senki iránt. Szerző maga írja (47. l.), hogy benne nem lakott szenvedély. E vádat vissza kell utasítunk; mi által egyfelől a Deák F. és Tisza K. közötti casinói első megismerkedés végzetessége bizonyul phrasisnak, másfelől azon roszakaratu föltevés is értékét veszti, hogy a balközép egykori vezérét pártpolitikájában a rá fogott aljas érzelem és indok vezette volna. A miket még itt szerző Tisza Kálmánról mond, hogy tovább nem tűrhette az obscuritást, Biharból szerepelni Pestre ment föl, nem fért bőrében, éhezte a föltünést s szomjazta a hirt, — e kisebbitő szók s közönséges, sőt pórias modor megvetésnél egyebet nem érdemelnek.

IV.

A gróf Teleki Lászlót tárgyazó részből csak azokra teszek észrevételt, a mikben szerző Tiszára vonatkozólag s őt következetesen kisebbitő szándékkal ír. Azt mondja, hogy prókatori okoskodásával csürte-csavarta oda nagybátyja által a királynak politikába nem elegyedés iránt tett ígéretét, hogy az nem ígéret volt, hanem csak a királyi kegy megköszönése (56—57. l.), hogy Tisza Kálmánt népszerűvé tették ugyan a Protestántismus érdekében mondott beszédei s a nemzet rokonszenve már 1861-ben rá volt irányozva (44. l.), de az beszédeinek irányáért s nem tartalmáért tapsolt (45. l.); e népszerűség azonban oly gyorsan eltűnt volna, a mint jött, ha nagybátyja gróf Teleki László véres tragoediája közbe nem jő (44. l.); de a nemzet egy része leakarta róni hódolatát emlékének s elfogadta utódául Tisza Kálmánt (63. l.); egy későbbi nyilatkozata szerint pedig kegyeletét és rajongását a nemzet többsége ruházta át rá is (75. l.). Végzetesen szövődött össze — ugymond — két név, végzetesen folyt s játszott össze két vér, a Teleki- és Tisza-vér, hogy Tisza K. azzá lehessen, a mivé lett, gr. Teleki László vére, a mely kicsordult s gróf Teleki Mihályé, Apafy híres kancelláráé, a mely belement (43. l.).

Az olvasó láthatja ebből, hogy »K. Aranyos« különös előszeretettel van a végzetességhez s még különösebb igazságszeretettel van Tisza Kálmánhoz. Minthogy Teleki Mihály ügyes-ravasz diplomata volt s Erdélyt az osztrákház, helyesebben a magyar király uralkodása alá visszahozta, furfangos vére a Tisza Kálmán anyjából, egy másfél század mulva született, Teleki grófnétól átöröklődött rá is; de egy másik Teleki t. i. László gróf, már azon

anyagból állott, miből a természet a nagy embereket gyurja (48. l.), ez kifogástalan gentleman s mindenkitől szeretett ember volt, ki iránt a nemzet többsége kegyeletet érzett s érette rajongott (45. l.); nimbusza nagy s neve halála után imádott (46. l.), a ki a nemzet gyászolt martyrjává lett (47. l.) s örökre nagy alakja marad történetünknek (48. l.), — tehát ezen nagy férfi és tragikai hős nemes véréből is kellett volna valaminek a miniszterelnök vérébe átmenni; de az »II. K. Aranyos« ur czéljával nem illett volna össze, s éppen abban áll a belement és kiontott Teleki-vérvegyülés végzetessége, hogy az »Aranyos« szerinti rossz vérből a miniszterelnök bőven részesült, a jóból ellenben nem.

Lám, mily tanulságos fölfedezéseket nyújt az anthropologia terén is a nagy érdekű röpirat. Megszerzése komolyan ajánlható minden alaposságra törekvőnek. Hasonlóan alapos és tanulságos szerzőnek azon leleplezése, hogy gr. Teleki Lászlót, a kinek látköre széles volt elegendő mélységgel, volt emberismerete és tiszta világnézete (48. l.), a kiben a magyar nemzet nemcsak államférfiut keresett, hanem azt hitte, hogy megtalálta benne a politikai megváltót; a ki mellett amaz időben nemcsak Deák, hanem Kossuth is háttérbe szorult, — a ki III. Napoleonnak legbizalmasabb embere s egyik tanácsadója volt, kit a legmagasabb körök ünnepelek a császár udvarában (50. l.) — e rendkívüli ember előtt Tisza Kálmán magyarázta meg s csürte-csavarta oda a dolgot, hogy az osztrák császár előtt visszatértekor tett főmeghajtását miképen kelljen értenie? hogy az csak a hódolat udvarias kifejezése volt, de általa gróf Teleki semmi ígéretet nem tett (57. l.). Igen, Tisza Kálmán ezen — szerző szerint — bizonyos irányban fényes eszü, de ambíciójához képest korlátolt tehetségű (9. l.) férfi, a ki mindenből tanult egy kicsit, de

kimerítően soha semmit, mindenről tud beszélni, de alaposan semmihez sem ért (39. l.), s általában nagyon keveset tanult ahhoz képest, a mit magáról hisz (39. l.), adott tanácsot ama nagy politikai és erkölcsi kérdésben egy oly lángésznek és bőv tapasztalatu diplomatának, minő gr. Teleki László volt. E felfödözésért is bizvást üdvözölhetjük szerzőt, nála nélkül annak a világ tudomására bizonyára nem jutott volna, s hajlandó vagyok azt hinni, hogy ha ennek forrása nem »II. Aranyos«-nak a miniszterelnök elleni gyűlölségében van, akkor ez is egyedül a Teleki-Tiszavér végzetszerűségében leli meg magyarázatát s mindenesetre Tisza Kálmán nagyobb észtehetőségéről tanuskodik, mint a mennyit bőszen ellenfele megengedni kegyes.

A dolog érdemére nézve meggyőződése az, hogy a Teleki László halála kétségtől befolyt arra, hogy a miniszterelnök az ellenzék pártvezérévé legyen; de nem tette azt egyedül, sem a bizalmat számára csak az megszerezni képes nem lett volna. Egyébben van azok forrása. Gr. Teleki László Magyarország alkotmányügye küszöbön álló rendezésében elvet képviselt: a szilárdabb alapu s több anyagi garantiával bíró rendezés és nagyobb önállóságú állami lét elvét. Tisza Kálmán ez elvet és zászlót is örökölte; e felett egyéniségében is voltak olyan vonások — a bátorság, határozottság, mély és erős nemzeti és alkotmányos érzés — melyek gr. Teleki nevét s jellemét oly ragyogó teljességben tüntették föl a nemzet előtt; azért származott át rá a nemzet nagy többségének Teleki iránt érzett kegyelete és rajongása is.

V.

A mi a röpiratban itt következik, a megelőző részben mondottak tovább füzése, idézet Erdély történelméből, Teleki Mihály kanczellár és a miniszterelnök jellemének s politikai működésének egybehasonlítása, az előbbi életéből s jelleméből minden rosznak és rútnak feltüntetése, a jó oldalak és eszélyességi politikája méltatása nélkül, utóbbinak arra, mint mintaképre rá alkalmazása, Telekinek, a ki egy bevégzett életű történeti egyén, politikai bűneihez és árulása díjához, Tisza Kálmánban, a kinek politikája végkimenetele még nem tudható, hasonlóknak fölfedezése és rá erőszakolása, s ily alapon róla épen oly kiméretlen, mint igazságtalan ítélethozás — egy valóságos procrusteszi műtét!

»II. K. Aranyos« a vérvegyülés és természeti tulajdonok öröklődése elméletéből indulva ki s azon tételt állítva fel, hogy a történelem magát gyakran ismétli, a miniszterelnök ősei közül, ámbár jókora nagy időközből, kiválaszt egy czéljára alkalmas, egy gonosz-féle Telekit, mert — a mint már a megelőző részben érintve volt — a derék Telekiek jó vére »II. K. Aranyos« szerint nem öröklődik, ilyenből a miniszterelnökben egy szemernyi sincs — arról kimondja, hogy eltemette Erdély önállóságát s a miniszterelnökre rögtön rásodorítja, hogy az meg kormányra lépte óta eltemette Magyarországon az alkotmányosságot, behozta az absolutismust, megsemmisítette a nemzet akaratát, maga által csinált parlamenti többséggel orránál fogva hurczoltatja a báránynyá szelidített, hajdan oroszlánbátorságu magyar nemzetet (65—66. II.); elmondja, hogy Teleki Mihály czéljaira bármily erkölcselen, jogtalan és erőszakos eszközt felhasznált, volt bár

az cselszövény, szószegés, árulás és bakó, (67. l.) és hogy Tisza Kálmán eszméit, céljait és eszközeit szintazonképen szokta az idők és módok szerint a körülményekhez alkalmazni (69. l.). És ez a kegyetlen párhuzam így megy mindaddig, míg csak szerző Telekiben talál valami olyat, a mivel Tisza Kálmánt kibebíthesse: nagyravágyást, ellenvélemény nem türeést, némettel, muszkával szövetekezést, természetes szövetségesünknek: a töröknek elpusztítására segédkezésünket, Bosznia elfoglalását, az utóbbiakért gr. Andrásstyt illetvén súlyos váddal. Eszembe jut itt ama latin mondat: *Calumniare audacter, semper aliquid haeret!* »II. K. Aranyos« a merész gyalázkodásban valóban mester, s úgy látszik, professionált célja, elvállalt feladata, hogy bármivel és bármiképen a miniszterelnököt a közönség előtt befeketítse s személye iránt gyűlölséget támaszszon.

Miben áll — kérdem — absolutismusa? Mivel semmisítette meg az alkotmányt? Hogy többsége van? Hiszen ez a nemzeti akarat és alkotmány érvényesülése, nem leigázása. A nemzetnek joga van azt kisebbséggé változtatni. Éljen vele, de ha nem teszi, a kisebbségnek nincs joga vádaskodni annak helybenhagyó-ítéletével szemben. Ha megvan a többség s ha az az alkotmány szerint jár el, a kisebbség ellenállása *factio* — mondja Franciaország egy nagy államférfia: Carnot.

Hogy »II. K. Aranyos« annyi történelmi Teleki közül, épen csak a kancellárt állította Tisza K. mellé s annak minden hibáit okvetlen fel akarja utóbbiban találni, Teleki László gróf s a többi derék Teleki tulajdonaiból ellenben semmit nem enged meg: nem azok hazaszeretetét, alkotmányos érületét, lovagiasságát, bátor jellemét stb. — ez már magában kétely alá helyzi igazságérzelmét. De az erdélyi kancellár tetteinek magasb s az ő beszámí-

tását módosító indokait is mellőzi, azt t. i. hogy Erdély maga két oly hatalmas császárság versengése miatt, minő a római-német és a török volt akkor, önállását, a török porta pedig souverainitását tovább fenntartani képes valóban nem volt, s Teleki Magyarország koronája oltalma alá vitte vissza Erdélyt, nem Ausztriáé alá. Ez szintén más értéket ad a ténynek; valamint Teleki rokonszenvének határozottan nyugot felé irányulása is más színben tűnik fel azok előtt, kik tudják, hogy az erdélyi államférfiak politikájának — Buda visszavétele előtt is — diplomatiái sarkelve volt, kellett hogy legyen: a két nagyhatalom közé ékelve, idő előtt egyikkel sem szakítani határozottan, mivel ez nemcsak a nemzeti jogok, a vallásszabadság, sőt egyenesen az ország önálló létének is véget vethetett volna. Ezt az erdélyi történelem s az akkori nemzetközi viszonyok ismerői tudják, sőt a tanuló ifjúság erre, mint lényeges mozzanatra, már az iskolákban figyelmessé szokott tétetni. Sajnos, hogy »II. K. Aranyos« az erdélyi politika e döntő fordulatát intéző diplomata bírálatánál a magyar államjogi szempontot mellőzve, történeti járatlanságán s ítéletei egyoldalúságán kívül, itt is elfogultságának adtajelét. »A magyar nemzet politikája« című könyv írója nem esett e hibába, ő Telekit kora egyik legkitünőbb államférfiának mondja, benne sok méltányolni valót talált s igazságérzete azt nem is hallgatta el. Kár volt szerzőnek mestere példáját nem követni.

Bánffy Dénes azon politikájának, mely őt vérpadra vitte, hogy t. i. Erdély a török porta védelmét a magyar királyéval cserélje fel, Teleki által elfogadtatása szinte tíz évvel később történt, a midőn az előbbi nagyhatalom gyors hanyatlását döntő csaták s nagy területrészek elvesztése világosan mutatta. Ez is enyhébb színben tünteti vala fel a válságos tényt. Tíz év vajmi gyakran igen nagy változásokat szo-

kott előidézni a népek életében, Teleki politikájának a magyar alkotmány és történeti jog szempontjából elismerést érdemlő oldalai nem mellőzhetők azért, mert ez csökkentené az ellenkezők megrovása jogosultságát.

Tény, hogy ő nagy árat fogadott el Leopold követétől Erdély visszaszerzéseért, azt titkon kötötte ki s elvállalt kötelezettségeit végre is hajtotta, az ár: honfitársai irányában a császár védelme, grófi czim, ajándékok, birtokígéret; de Tisza politikai pályája még bevégezetlen, titkos szerződést nem kötött, a mit tett, az ország képviselőinek többsége beleegyezésével, nyilvánosan, a sajtó ellenőrzése alatt tette, keresztet mellén még nem látunk, czímet vagy jószágot adományul nem nyert. Miben áll tehát Telekiéhez hasonló cselszövénye? árulása? bakót minő személyes czélja kivitelénél használt? A Deák-pártot gyilkolta meg — mondja »II. K. Aranyos.« Nem gondolta-e meg, mily érzékenyen sért ezzel? Igen, ez inkább bántja ama derék férfiak nagy testületét, mint sujtja Tiszát. Egy ember egy oly hatalmas pártot?! Hiszen szabad akarat műve volt egyesülésök. S ha még is áll, a mit szerző mond, akkor vagy a Deák-párt nem volt oly erős, vagy Tisza K. oly tehetségtelen? E dilemna mindenik esetben hátrányos rá nézve. Nem, ezt íróval nem higgadt meggondolás, csak Tisza iránti személyes ellenszenv mondatja... Megrójjja Tiszát, hogy a kiegyezést oly hamar megkötötte; de ha meggondolja, hogy azt a törvény rendelte, hogy ily fontos ügy halasztható nem volt, hogy hazánk pénzvisszonyai az ő kormányra léptekor mily romlott állapotban voltak, mennyi elemi csapás sujtotta benn a hazát, mily válságos volt a kül-politikai helyzet s megátalkodott a Lajthán túli örökös tartományok ellenállása Magyarországra javára célzó, bár legloyalisabb és legmérsékletesebb kívánság-és törekvés ellenében is; ha végig néz a Tisza-kor-

mánynak szinte három évi kifáraszthatlan türelmén és munkasságán, tán még is hajlandó lett volna kimélőbben itélni meg Tisza K-t s honárulása mértékét valamivel alább szállítani igazságos lett volna. (79—70. ll.) Midőn Sieyes a francia konventet egy kérdésben nem tudta méltányos határozásra bírni, felkiáltott: »Nem illik hozzatok francziák! hogy szabadok akartok, de nem tudtok igazságosak lenni!« Én is azt mondom: »Átok van rajtatok magyarok! hogy az ellenség kapuitok előtt, s ti mégis viszálykodtok, gyöngíteni, elkedvetleníteni igyekezve leghívebb őrállóitokat!«

A muszkával való szövetkezés s a török nemzet eltemetésében való segélynyújtás vádjára csak azt jegyzem meg, hogy ha szerző hazaszeretetével némi politikai eszélyt egyesítve, oly érzékeny és óvatos lenne a mások, a minő kényes a maga becsületére, így nem beszélne sem Tiszáról, sem gr. Andrássyról. Hallott, olvasott-e ilyesmit angol, olasz és osztrák vagy más sajtóban azon országok kormányzó férfairól a keleti háboru kezdete óta, mint a minőket nálunk folyvást arczuk közé dobálnak minisztereinknek, marczangolva jellemöket, ostromolva nehéz állásukat s megbénítva hatásuk sikerét ben és kün egyiránt? Bizonyára nem.

Hazánk, egy kis ország — szláv népek tengerétől körülvett és egészen elszigetelt — népéhez illő eljárás-e ez? Nem olvasta az orosz lapok fenyegetődzéseit a magyar kormány és gr. Andrássy ellen? Láttá-e, mi van a két államférfi szívében? Tudja, mik folytak köztük s a király tanácsában? Nem irtózik ily könnyen rá nyomni a muszkával szövetkezés meggyalázó bélyegét saját vérére? Nem teszen fel bennök annyi hazafiságot, mint magában, vagy az Alföld legutolsó földmivesében? Arról elhinné-e, hogy eladja ősei hazáját? Bizonyára nem. S legelsőinkről országvilág hallatára, könyvben ilyet állítani nem átalija?!

Ennyire megromlottnak tartani nemzetét nem irtózik-e? De nekem úgy tetszik, szerző mások véleményeinek tolmácsa, mások boszujának eszköze. Egy természettudós azt jegyezte meg bizonyos madarakról, hogy ha fészkekből elviszik, olyanok énekét tanulják el, a minőkkel egy társaságban élnek. Szerzőn is nagyon meglátszik az erőtelenség hatalomra vágyó új pártjával szoros viszonya, s az azok kebelében való iskoláztatása, hol a tények helyét gyanúsítás, a méltányosságot megátalkodott gyűlölet, a tárgyilagos politikáét egymás személyére törés pótolja. Ez az, a mi fölött a sziv elborul, a miért minket a külföld szán, elleneink pedig rajta kárörvendenek.

Én is figyelemmel kísértem az eseményeket, de lelkemben meggyőződve nem vagyok s nem merem mondani, hogy akár mi, akár Tisza és gr. Andrássy, nemes testvéreink, a török nemzet elpusztulására közreműködtünk volna. Ugy tetszik nekem, másképp cselekedniök nem lehetett. A tragoedia utolsó felvonása egyébiránt most következik: végkép elbukik-e hőse vagy nem? ma még határozottan tudni nem lehet, államférfiaink politikája felett pedig az előtt kárhoztató ítélet, komoly és igazságszerető ember által nem mondható. A Boszniával való compensációról elkülönítve vitát és vádat támasztani, előttem, a mai helyzet óramutatója szerint, meddőnek, sőt fölöslegesnek látszik, mert ez európai actió tárgya, de a mire még most nagyobb világosság nem derithető.

* * *

VI.

A volt balközép pártról irt rész felszakgatása azon behegedt sebeknek, melyek miatt a haza oly sokat szenvedett, s melyek meggyógyítása volt a szabadelvű párt-

egyesülés egyik főczélja. Mint művében mindenütt, sértő darabosság s epéskedő részrehajlás jellemzi szerzőt itt is; egyik szavával éig magasztalja, a másikkal meghurczolja a volt Deák-pártot, bűnös könnyelműséggel gyalázatot szór magára a nemzetre, csakhogy Tisza Kálmán és a volt balközép ellen boszus haragját kiönthesse. A régi pártszakadás nem sülyesztette elég mélyen Magyarországot az anyagi és erkölcsi romlásban: szerző a volt párt-férfiak és politikusok erejük és tehetségök, sikereik és vereségeik összehasonlításával, egyiknek dicsőítésével, a másiknak gyalázásával mélyebben akarja sülyeszteni, büszke arcát jobban beundokitva látni a mocsárban honának és nemzetének. Szerző azt mondja a volt Deák-pártról (100. l), hogy az »a nemzet díszé és virága volt, a politikai jellemek és vagyoni függetlenség tábora, kik között volt az ország minden elismert politikusa, gondolkozója és teremtésre képes munkaereje, a születési, szellemi és polgári aristocratia színe java, a vagyonos és magyar szellemű zsidóság, a nagyobb városok művelt elemei és felföldi nemesség«; ellenben a balközép-pártot (99. l.) így jellemzi: »ez az alföldi gentry, mely gyűlölte a dohány-monopoliumot, a zsidót, melynek adósa volt, a Deák-pártot, hogy a helyzet anyagi és erkölcsi előnyeit élvezte; a capacitásokat, melyekkel szemben törpeségét érezte; az a szellemi proletárok communisticus forradalma volt a szellemi tőke ellen, a félműveltség gőgös pártütése az európai műveltséggel szemben.«

Aki ma helyesnek és hazafiasnak látja így itélni Magyarország egykori pártjairól, az magát jó hazafinak tarthatja, de okos embernek szerintem nem mondható. Ez a régi viszályt akarja föléleszteni, új meghasonlást idézni elő nemzetünkben, a mitől őrizzen meg minket az ég és saját józanságunk. Ama sok szerencsétlenséget és csaknem

közromlást okozó pártmegkülönböztetést és sötét emlékeit el kell felejtenünk, nem fentartanunk, töviseit a szívekből kivennünk, nem ujakkal szaporitnunk, az egymás iránti bizalmatlanságot végkép megszüntetnünk, nem újra meg újra megerősítünk. Ez hazafiság, ez kötelesség, ez, és nem az örökös recriminatio és pártmeghasonlás, a mi ma kívánatos.

Szerző műve e részében Tisza Kálmántól mindent megtagad; ő mint író, szónok és miniszter semmit létre nem hozott, a mi valamit ér, a mi nyomot hagy maga után (104. l.); politikai pályáján egy egészséges gondolata sem volt (80. l.); a felelős kormányról és megyei rendszerről egy könyvet írt, a miben csak egy positiv rész volt: »a közigazgatási bizottság és az állandó választmány szörnyeszméje«, mit mint belügyminiszter alkalmazott is, de az is megbukott, mint életképtelen (88—89. ll.), a »*Névtelen levelek*« (82. l.), »*A választások előtt*« és az »*5 év története*« írói (98. l.) képtelennek ítélték őt a miniszterelnöki székre, az osztrák alkotmánypárt, mikor még pártvezér volt (80. l.), nevetséges államférfiúnak tartotta s »II. K. Aranyos« szerint, ha Tisza Kálmán régi elveihez és politikai maximáihoz hű maradt volna, miniszterelnöksége még akkor is szegénységi bizonyítvány lenne Magyarországra, a ki a politikai gondolkodás oly alanti niveauján áll, mint ő, a ki mögött nem állnak sem nagy érdemek, sem nagy egyéni tulajdonok (91. l.) Nekem ezekre két észrevételem van, egyik az: mi jogosítja szerzőt arra, hogy a miniszterelnök fölött ily hangon, ily kicsinylőleg beszéljen? Hol vannak az ő politikai, irodalmi és hazafiui érdemei? Minő szolgálatokat tett alkotmányunk visszaszerzésére, biztosítására és kifejtésére? Mik a közérdekekért hozott áldozatai? Melyek a hazai közmunkásság terén alkotásai, mik nagy tehetségét s érdemeit

tanusítják, s őt Tisza K. illetékes bírójává képesítik? Mert ha ezek hiányoznak, én ez eljárást és modort a férfias szereynységgel, a becsülettel és komoly hazaszeretettel meg-egyezőnek nem tartom. Másik észrevételem az: szabad-e, illő és helyes-e hű honfinak honáról s nemzetéről úgy szólni, mint szerző szól Magyarországról, a magyar nemzetről és uralkodójáról, hogy az midőn bizalma Tisza Kálmánt miniszterelnöki székbe ültette, magáról szegénységi bizonyítványt adott? Én bűnnek tartanám ezt tenni, s bár úgy a nemzet, mint az uralkodó ily bántalmakon felül áll, még sem hiszem, hogy ez a közügynek jó szolgálatot tenne.

A röpirat e részéből szerzőnek még a Tisza K. taktikáját s parlamenti beszédei értékét illető nyilatkozataira teszek észrevételt. »E tactika a szószegésben, ígélet meg nem tartásban állott — mondja szerző — hamis tanukkal vádoltatott másokat, órozva gyilkolva meg mások becsületét, megcsalt mindenkit, a ki benne bizott; e tactika nem művészet, de hóhértesterség volt, a mi nem a történelem ítélőszéke, de bünyfenyítő törvényszék elébe való. (103—104. ll.)« Tisza K. parlamenti beszédeiben — mondja tovább szerző — nincs egy megragadó gondolat is. Volt-e csak egyszer ünnepe a parlamentnek, ha ő beszélt? Nem mondott soha olyat, a mi fenmaradt volna utána.» (104. l.)

A ki Tisza Kálmánt ismeri, épen ellenkezőről fog tanuságot tenni, hogy ő szavát minden körülmények közt megtartja, határozott ígéletet nehezen tesz, de annak embere, a becsület kérdésében kiméletes, barátai iránt változhatlan jóakaratu, s a ki róla úgy nyilatkozik, mint szerző, arról joggal mondható, hogy az nem törvényszék elé, de örültek házába való. Tisza Kálmán parlamenti beszédeinek értéke felett »Aranyos«-nál igazságosabban ítélték tíz év folytán: a sajtó, mely azokat, mint kitűnő

figyelemre méltókat mindig közölte, a közönség, mely örömmel olvasta, a pártok, melyek napokat töltöttek el azok érvei ostromlásával, rögtönző és polemikus szónoklati erejének a Deák-párt legjesb szónokai, néha maga Deák Ferencz által is nyílt elismerése, — tudós külföldiek, kik a magyar parlamentben őt hallották, s az osztrák, német, francia és angol sajtó tudósítói, a kik nem egyszer nagy elismeréssel szólottak és irtak felőle.

Hát a szászoknak államiságunknak megtagadására irányzott törekvéseit s Németország felé kikacsintgatását ki utasította vissza oly erővel, a parlament általános tetzésjelei közt, mint ő? Midőn Polyt elbizakodottan hívta ki nemzetünket, fenyegetőzván: »Filippinél még találko-zunk!« ki vette föl nevünkben a keztyűt s kit tapsolt meg az egész ország, midőn neki s mindazoknak, kik vele egyformán gondolkoznak, szemébe mondta, hogy »Magyarország bármely pillanatban el tudja tiporni ellenségeit!« Hát a midőn a monarchia tulsó állama részéről érdekeink elleni háborúval fenyegettettünk, nem nyíltan ki merte-e mondani: »hogy a mig ő a magyar miniszterelnöki széken ül, addig magyar érdekek ellen háboruba Magyarorszá-g egy katonája sem fog vitetni?« és e bátor szava az önbizalomnak nem fölvillanyozta-e az aggodó nemzetet? nem üdvözölte-e őt az egész Magyarország mint a nemzeti öntudat és erőérzet hű kifejezőjét, jogainak és befolyásának érvényre juttatóját? Nem, tisztelt »Aranyos« ur! Tisza Kálmánt parlamenti állása magaslatáról ön és a néhány hű sziv habarék-pártjának ágaskodása nem fogja lerántani, koszoruit, miket neki nemzete s a külföld megadott, nem lesznek képesek homlokáról lesszaggatni.

VII.

A röpiratnak a Tisza és gr. Andrássy közötti viszonyt tárgyzó része (115—141. l.) a vádak és gyanúsítások folytatása kivált e két férfi ellen, saját állításaival való következetlenségek s pártviszonyaink torzított előadása, parlamenti és kormányférfiaink szerint minden erkölcsi alapot nélkülöző, önző czélu ármánykodásáról egy oly elszomorító kép, — hogy az olvasó kérdezni látszik: mire való? szükséges-e e sok seb felszaggatása? enynyi vész-rejtő kórtünemény felfödése? Valóban e rész egy meghasonlott kedély önmagában való háborgásánál nem egyéb, mely ront építés nélkül, gyalázkodik folyvást mindenre s mindenki ellen, semmi vigasztalót nem tudva elvégre is kihozni, desperatussá téve a jelen helyzetet s reménytelenné a jövőt. Kitünőbb hazánkfiainak egész sora ott áll szerző által jellemben, tekintélyben, önzetlenség és hazaszeretet tekintetében megcsonkítva olyformán, mint egy ó-kori templom ledöntött szobrai, vagy egy pompás temető széthányt emlékei. A magyar politikai élet férfiai is széltében porban hevernek. Lónyait Kerkápolyival, ezt Ghyczyvel, Sennyeit Tiszával verették le — nem sokára Ghyczy az ország pénzügyi válságának képétől megborzadva vonult vissza, Szlávyt erélytelensége, Bittót Wenkheim távolította el a miniszterelnöki székből; azon egy kettő, a ki iránt szerző kiméletes, némileg ki van ugyan emelve, de ezek sem állnak azon magaslaton, hogy az ország rájuk megnyugvással nézhessen, hogy a hazafiui remények hozzájuk fűződhessenek. Herostratusi műtét! Szomorú dicsőség!

De a fővadás Tiszát és gr. Andrássyt terhelik. Az első felelős arról, a mit pártja nyolcz éven át ellenzékieskedésével rontott és a mit Deák-párt a kiegyezési alap

féltése következtében az alatt roszul tett (116. l.), hogy lapjaival a Deák-pártot az ország pénzből meggazdagodottnak kiáltatta s evvel tekintélyét lassanként aláásta (112. l.), hogy Magyarországon a politikai légkör megromlott (118. l.), hogy Deák Ferencz nem érintkezvén eléggé az élettel, barátainak és tisztelőinek személyes befolyása tért nyert (112. l.), ezek önérdékökből informáltak, később nem pártvezérré, de bálványnyá, barátai neki tömjénező, őt befolyásoló papokká lettek (124. l.), valóságos clique-uralom állott elé, Eötvös, Lónyai, Horváth Boldizsár elidegenítették (124. l.), Sennyei a híres egyházügyi beszéd következtében (125. l.) Deáktól elvált, Kerkápolyit gr. Andrásstól ráerőszakolt oly állás, a mire való nem volt, lejáratta, s midőn így Tisza és gr. Andrassy alattomos és önző politikai cselszövénye és ármanýkodásai következtében Magyarországon mindenki lehetlenné volt téve: létre jött a két államférfi között a személyes czélú és indoku szövetség, mely az elsőt a miniszterelnöki székbe juttatta, megszabadítván az utolsót gr. Lónyaytól és b. Sennyeitől, bel- és külpolitika alkotására egyaránt képes két ellenfelétől, pedig gr. Andrassy szintoly kevésbé birt egy miniszterelnök kellékeivel, mint Tisza (127. l.), őt azzá Deák ama szava tette, midőn őt gondviselészerű férfinak mondotta (126. l.), nem is ez volt az ő czélja, de a külügyminiszterség, mint Tiszának egész ellenzéki vezérsége alatt a magyar miniszterelnökség (126. l.). Gr. Andrassy a muszka megverése végett állította fel a honvédséget s mikor külügyminiszter lett, kezét ment csókolni a czárnak (127—128. l.); Tisza nyolcz évig küzdött a többségért, s mikor meg volt, úgy csinálta meg a kiegyezést Ausztriával annak javára s Magyarország sokszori erkölcsi vereségével és kárára, hogy arra egy Deák-párti kormány sem vállalkozott

volna. A két férfi érdeke tehát teljesen egyesült céljaikra és ellenségeikre nézve, kiket utjokból félre állítottak, egymással veretve le azokat, mint hajdan tették Jason katonái. A Deák-párt érezte, hogy oly ziláltan, a mint őket Deák halála hagyta, az 1867. kiegyezés hiányait javítani nem képes, s ekkor Tisza okvetlen többségre jut, róla nem tette fel, hogy engedékenyebb lesz Ausztriával szemben, mint ők: ezért (140. l.) és mivel Tisza Kálmán a kiegyezési alapot ostromolni megszűnt, pártjával egyesülni jónak látta. (140. l.) Azonban a legdöntőbb okot gr. Andrássy adta arra, hogy a Deák-párt immár szétforgácsolva és elhállva Tisza előtt capitulált (136—140. ll.), mert személyes érdekei így kívánták, ő Magyarország ügyeivel nem sokat törődött, ő főként az udvarnak és osztrákoknak kívánt tetszeni s a kiegyezés kérdésében ideges lett, ha valaki Magyarország igazságos érdekeit csak említette is (169. l.). Így következett be 1875-ben márczius 3-dika, megtörtént a pártfusio s Tisza Kálmán Magyarország miniszterelnöke lett.

Nagy mértékű könnyelműség vagy szerfeletti lélek-vakság kell ahoz, hogy valaki, ki magát jó hazafinak tartja, honáról s honfitársairól így beszéljen. Szabad-e, jogosult-e — kérdem — egyik párt fejét a másiknak hibáiért felelőssé tenni? Ez merő absurdum. Indokolt Deák F. környezetét a haza ügyeire és a közjóra ily kártékony befolyás gyakorlásával vádolni? Egyesekről megengedhetőnek tartom, de az egészről ily ítéletet hallanunk fájó érzés, ez árnyat vet magára a nagynevű férfira s eltörpíti nemzetünket. S hát az a sok cselszövény, titkos intriga, személyes fondorkodás, irigység s egymást helyéről elmozdítani törekvés, miniszternek miniszter elleni áskálódása, a sok órozva támadás és baráti csókok közti törbeejtés, — mind valók-e? mind ugy voltak? Ezeket mind lehet-

séges volt nekik végbe vinni? S nem akadt senki, a ki megbotránkozzék benne? a kinek lelkiismerete s becsület-érzése ellene fölszólaljon? Ily akadálytalanul üzhette aljas játékát e sok gonoszság?!

Ez lehetlenség. Én legalább hinni nem tudom. Hiszen ez nem politikai pártharcz, ez becsület-, élet- és ország-rablási rendszer! Ez a magyar társadalom fölbomlási processusának kezdete, nemzetünk veszni indulása! Hiszen ez állapot szakasztott mása annak, a mit Tacitus Róma történetében irt le: »At Romae ruere in servitutum Consules, Patres, Eques. Quanto quis illustrior, tanto magis falsi atque festinantes... Nem mást, mint e boldogtalan időt énekelte meg Garay a IV. Béla-korabeli tatárdulásról írva:

Mióta Isten népeket teremtett,
Nem volt ekképen megbüntetve nemzet.

Azon két férfi, a kit Magyarország közbizalma állított ügyei élére s küldött a király tanácsába, K. szerint évtizedek óta személyi politikát üz, céljaik önmaguk emelése, külfény s a hatalom bírása, tetteikben nem hazafiui indokok vezetik, erkölcsi érzetök nincs, a nemzet szeretete szivökben nem él, a helyett, hogy magukhoz vonják a hazafiak jobbjaít, elmellőztetik, ledorongoltatják, eltiportatják; Deákot vezetik, Ghyczy, a loyális és becsületesség megtestesülése machinálódik (141. l.), b. Wenkheim az ország gavallérai közt az első, felülteti Bittót — így rántja sárba szerző Magyarország legjobb neveit s kimagasuló jellemeit. De ez eljárás ellen a nemzeti becsület nevében tiltakoznunk kell. Ez meggyaláz minket önmagunk előtt, meg a nagy nemzetek szemében, kik ilyesmiket olvasva, okvetlen elveszítik felőlünk birt jó véleményöket. Borzadjon vissza Kákay e hazafiatlan tette következményeitől. Napoleon azt mondotta a Convent által megtámadott egy ősrégi

aristocratáról, ne bántsák azt, az Franciaország tulajdona és történelméé. Én is azt mondom »K. Aranyos«-nak: »Ne bántsa őket, ezek Magyarország és a magyar történelem legszebb nevei, drága tulajdona, örök dicsősége!«

Lehettek s voltak kevésbé kitűnő férfiak, igen önzők és árulók is a magyar arisztocrátia kebelében, de azért Magyarország léte az ő vállakon nyugodt szinte egy évezred óta. Ők adtak királyt nem egyszer a nemzetnek, a korona fényt tőlük nyert, a király dicsősége bennök volt, övék volt a föld nagyobb része, ők szerezték s tartották fen; hazáját szerető, történetét ismerő honfiaknak nemzetünk ez oszlopairól így szólni nem szabad, evvel sértjük őket, hazánknak ártunk s önvérünket gyalázzuk meg.

Gróf Andrássy kézesókolására csak azt jegyzem meg, hogy »K. Aranyos« ur nem látszik ismerni egy valódi magyar főnemes önbecsérzetét, a kinek ősei nemzetségfája egy évezredre megy fel; ha ismerné, nem szólna így felőle. Egyébiránt kisebb ember is ő, hogysem ez államférfinak bírálója lehessen.

A mi 1875. márczius 3-kát s Tisza Kálmán miniszterelnökségét illeti, az köztudomásu dolog, irhat »K. Aranyos« róla a mit tetszik, de tény, hogy ő nem kereste azt, a közbizalom kereste fel őt; hiszen maga mondja (140. l.), hogy a Deák-párt főbbjei a Tiszával való fusióban látták a menekülés egyedüli útját. Ugy gondolkozhatott Tisza is, midőn azzal megkináltatott, mint az öreg Bailly, midőn 1789-ben Párisban követté választatott s ezt vele tudták: »oly tisztesség ez — u. m. — melyet sem keresni, sem vissza utasítani nem szabad.«

A kiegyezésre vonatkozó részre, a már mondottak kiegészítéseül hátrább teszek még egy-két észrevételt.

VIII.

A »*Fusio*«-t tárgyaló rész hatalmas lökést adott szerzőnek a művében nyilatkozó politikai »*Confusio*« tetőpontja felé, melyet a következő szakaszban ér el s a mi ott kilesz mutatva.

Szerinte magyar észjárásban babonás szám a *három*. Ebből látszik, hogy őnemannyiraszületett, mint lett magyar. Ezt azonban nem hátrányul említem, mert Magyarország édes fia mindenik, tisztelem őket s erőgyarapodásunkat bennök nagyrabecsülöm, csakhogy ők is szeressék e szép földnek s alkotmányunknak nem csak jelen hasznát, de lelkesüljenek régi dicsőségeért is; szedjék a fa gyümölcsét, de becsüljék meg ültetőit, a vendégszerető régi jó ház gazdát. Igen, nála a magyar észjárás tanult, elsajátított dolog, ismerete nincs a vérében. A *három* a magyarnál mindenekelőtt hiteshméket kifejező szám, állami létünknek a *három*-szin egyik sarkalapja, alkotmányunk szerint megyei és országgyűléseink három évenként kerültek elé; népéletünk s nemzeti zenénk legragyogóbb pontja: a *három a táncz*! Ama Róma város közepén tátongó üreget, melybe Curtius hajdan hazafiságból beleugrott, magyar ember nem mondja »*szakadék*«-nak (51. l.), sem ily kifejezésekkel nem él, hogy valaki *erkölcsi Katzenjammer*-be esett (10. l.), gyereke *pubi* vagy *Kaspedli* vagy, hogy: a Tisza felől jobban gondolkodók is bele kerültek a szélsőbal *Fahrwasserébe* és hogy ezeknek abban kell *kilyukadniok*, hogy Tisza Kálmán áruló. Kákay könyvének e magyar szólásformái eszembe juttatják boldogult Pákh Albertnek egy roszul irt költeményre hatlábu versben irt s a »*Szerkesztői mondanivalók*« közt közzé tett e tréfás észrevételét:

Kedves Malathidesz! Isten ugyse nem te magyar vagy.

Ily alapos czélzásu gunynyal érinti Kákay e czikk elején (142. l.) a hároméves fusio-korszakot, avval végezve azt (159. l.), mily isteni nyugalommal élvezte Tisza Kálmán hatalomra jutása perczétől kezdve annak előnyeit Ezt a nyugalmas miniszterséget — azt hiszem — »Kákay Aranyos« néhány becsületes szívű pártfelein kívül mások aligha oly erősen kívánták volna. Képzelteti innen az olvasó, mennyi igazság, mily urbanitás és valódi honszeretet tölti be a közbeneső nyolcz levélnyi tért. Néhányat jellemzésül és füszer gyanánt idézek.

Azt mondja ő (148. l.), hogy a volt balközép párt Schwindlerei által legyőzött és megalázott Deák-párti »coriphæusok észre, jellemre egytől egyig óriások a méregkeverő szakácsokhoz« képest. Ugyan tisztelt szerző ur! eszköz-e már ma valami jót a dolgok ily tulhajtása? Én rosznál egyebet benne nem látok. B. Wenkheim volt a fusio bábája, — mondja ő (143. l.). Nem úgy, uram! B. Wenkheim e lépése részéről áldozat volt, mire őt honfitársai közbizalma kérte föl s hazaszeretete rábirta. E nemes férfiról méltányos ember ily hangon nem beszél. Ő ünnepeelt szónok volt Magyarország felső házában már az 1840—48-ki fényes korszakban, midőn ön még bölcsőjében fojtogatta a Herculeseket, nem is sejthetve, hogy egykor oly emberek felett fog areopagi jogot gyakorolni, a minőkkel szemben most oly nevetségesen ágaskodik. Ő ma is közszeretetű, hiv fia honának, nagy nevű, tisztelt egyén a korona tanácsában. Jó lenne önnek megtanulni ama illetéki szabályt:

Ehre, wem Ehre gebühret!

Tisza Kálmánt (144. l.) ultramontan calvinista Curotornak nevezi szerző; hátrább (153. l.) pedig azt írja, hogy egy képviselőjelölt ellen pénzen vásároltatott szaminiszternek, a *másik*, hogy az európai műveltség, izlés és

vazatokat; hogy papir helyett a hazával üzérkedett (154. l.), hogy az általa létre hozott fusio egyik eredménye a Deák-párti elemek leigázása (157. l.) stb.

Valóban Kákay ur udvariassága és tapintata politikai ismereteinek alaposságával áll egy színvonalon. Szép benne főkép a szerénység és gondolatmenet bátorsága. Ő az egyének és tények felől gyakorta nem szép, még többször nem illő módon, rendesen alaptalan ítéleteiben Schiller gyönyörű versét látszik követni:

Kühn durch 's Welttall steuern die Gedanken,
Fürchten Nichts -- als seine Schranken.

Csakhogy a Kákay ur gondolathatárait szenvedélyein kívül, a Tisza-gyűlölet és Sennyey-cultus szabja meg.

Azt írja szerző (155. l.), hogy Tisza Kálmán alatt nem nyílt tér a valódi tehetségnek. Nekem tudomásom van több igen jó tehetség alkalmazásáról a közszolgálatban, melyek azelőtt mellőzve voltak, és tudom, hogy a korábban alkalmazott Deák-pártiak — bár közülök igen sok nem volt kifogástalan — mind helyeiken maradtak. A hirlapi sajtó terén s az irodalom más ágában a munkásság 1861. utáni mérvét és irányátszintén megtartotta. Egyedül a parlamentben történt feltűnő változás, hol sokan elhallgattak; de nekem úgy tetszik, hogy ezek azon duzzogók közé tartoznak, a kik Kákay szerint *láttni akarták* (135. l.), *hogy Tisza K. mit tud ott, hol nem beszélni, hanem tenni kell.* Ezek elnémulása, részint mert kifáradtak, részint, mert visszavonulásukkal tüntetni akartak, kétségtelenül káros volt a törvényhozásra nézve, de tán azon is segíteni Tisza K.-nak hatalmában nem állott?

Két pontra teszek még e helyen észrevételt. Az *egyik*, ama gunyolódólag odavetett nyilatkozat, hogy a Tisza-kormány alatt szolgabíró-parlament alakult a táblabíró miniszternek, a *másik*, hogy az európai műveltség, izlés és

politikai concepciók eszmét szépítő művészete alatta száműzve lett, s büszke lordok tartottak kengyelt a barbar jövevénynek (155. l.).

Az első egy mind sűrűbben és sűrűbben megújuló szemrehányás a régi táblabirákkal és táblabíró-világgal szemben, olyak részéről, a kik annak ezer éves jogaiban 1848. illetőleg 1867. után, hol érdemmel, hol érdem nélkül lettek osztályos felek.

Az utolsó hálátlanság és vakmerő kihívás a magyar nemzetnek derék törzse, az egykori középnemesség ellen. Higgye el Kákay ur, hogy azoknak a táblabiráknak sokkal több az érdeme Magyarország és a magyar alkotmány irányában, mint gúnyolóinak. A kik vele most élczelődnek, ezek ősei által szerzett földön találtak hazát, nyertek polgári jogokat, jutottak magas hivatalokra, kenyér- és tisztességadó állomásokhoz; ez ország nyitott tért nekik vagy atyáiknak, hogy kereskedelmi és gyártelepeket nyitván s maguknak vagyont és tőkét szerezvén, a jólét ama fokára jussanak, a melyre külföldön aligha eljutottak volna. Még nem emelkedtek oly magasra, nem szenvedtek és tettek e hazáért annyit szerző és ifju óriás társai, hogy ama táblabírák tőlük tanuljanak hazaszeretetet; ők nem tartoznak azok közé, a kiknek: »*hátán házuk, kebelökben kenyerök*;» övék a föld, mit őseiktől örököltek, s érzik a nemes kötelességet, hogy azt egykor gyermeikeiknek tartoznak átadni; övék az alkotmány, mit egy évezred óta tartottak fenn és védelmeztek, nem a léha szó és a ma oly igen divatos arrogancia hetvenkedésével, hanem százezrek s milliók szíve s bőven ontott vére által; övék az ország története, melyet csatamezőn és a polgári élet békés munkássági térein alkottak. A magyar táblabíró fenkölt érzések közt s nyílt homlokkal mondhatja el bárkinek e haza lakói közül:

»Et documenta damus, quo simus origine nati!«

A táblabíró miniszterről nézetem az : inkább legyen fizetésre nem szorult táblabíró, testestől, lelkestől magyar, — hiszen Deák Ferencz is az volt — mint üzérkedő bankár, érzületét a pénz-árfolyam szerint változtató gründer és cosmopolita.

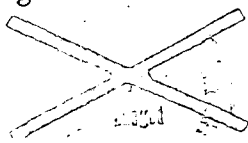
A lordokról és barbár jövevényekről vett képet is bizvást elhagyhatta volna szerző. Látszik, hogy alkotmányunk alapelveit nem ismeri; ő a főnemest fogta érteni az első alatt s a falusi gentryre mutatott a barbár névben; de elfeledte, hogy nálunk egyik, mint másik a korona tagja volt, jogaik és kötelmeik egymást kiegyenlítették. Utóbbit a barbár névtől műveltsége, a jövevény-czimtől ezeréves birtokos-volta védi meg s a ráirányzott gyalázat szerzőjére hull vissza. Jövevénynek mi e hazában sokakat nevezhetünk: minket büntetlenül senki; barbárságunkat is, a mely czimet ránk elleneink eredeti szép nyelvünkért, magyar ősi sajátságainkért s megronthatlan nemzeti jellegünkért ruháztak — nem cseréljük fel az ő európai cosmopolita jellemökkel s elmosult, önállóság nélküli műveltségökkel. A mendicansi élcz a protestáns képviselőkre fog vonatkozni, de ennek élet veszi az, hogy közöttük az ifjak tanuló korukban a haza, népe, hitfelekezetök tagjai és egyházai megismerése s tapasztalatszerzés végett utaznak, a kikből férfikorukban derék családapák, munkás honpolgárok, gyakran nagynevű írók, tanárok és parlamenti szónokok válnak, kik bármely felekezet férfiaiival bármely téren képesek a küzdőteret megtartani.

E rész bezáró sorai Kákayt a részrehajlatlan igazságszeretet és a dolgok helyes megítélése fénypontján mutatják. Néhány szóra ez is érdemes.

A hatalomhoz juttatva a fusio által Tisza K. — így szól szerző (150. l.), mindenekelőtt e hatalmát élvezte. És ebben Kákay ur mellett minden dologismerő szívesen

tanuskodik. Tisza K. két nagy miniszterium minden ügyét közvetlenül viszi ugy, hogy figyelmét csak egy érdelem-
 ges tárgy sem kerüli el; megolvassa gyakran az elinté-
 zendő ügy egész iratanyagát, reggel 9—10-ig az elnöki
 és rendőri ügyeket adják elébe, 10—2-ig országgyűlé-
 sen van, 4—5 közt a feleket hallgatja ki, az országból
 feljött küldöttségeket fogadja, vagy minisztertanácsi ülé-
 seket tart, — 6—9-ig a miniszteri tanácsosok adják elő
 szaktárgyaikat, pártconferenciákban vesz részt stb. Ez így
 megy a hét első napjától az utolsóig. E mellett a törvény-
 javaslatok tervezeteit és kész szövegezéseit átvizsgálja;
 elolvas és aláír csaknem naponta száz meg száz kiadványt;
 készül az interpellatiókra; értekezik a párt fejeivel stb.
 Életének egy harmadát irodában, a másikat Bécsben s az
 oda s vissza éjj-napi utazásban, hideget és hőséget, az ut
 fáradoalmait és családjá ügyeit nem tekintve, tölti el, csak
 egy harmada maradván fenn álomnak és pihenésnek. . . .
 A tiszta valót szólja tehát »II. K. Aranyos« akkor, midőn
 azt írja a miniszterelnökről, hogy ő hatalmát oly édesen
 élvezi. Igen, ez oly édes foglalatosság — kiált fel ő
 — (181. l.) a napnak minden percét a beteljesült vágyak
 folytonos eredményében élni át. Mig mások
 családjuk körében, gyermekeik közt, casinókban, lóver-
 senyeken, medve- és rókavadászaton, színházban és a
 Corsón, szóval léleküdítő vidám társaságban töltik el
 napjaikat, vagy birtokaikon és a külföldön, Ostende vagy
 Svájc kies vidékein mulatnak s élveznek — addig Geszt
 ambitiosus ura a miniszteri oly édes hatalom élvezetében
 zárt szobában, pörölve Bécsesél és hazafitársaival, magáé
 helyett a világ dolgával bajoskodva tölti egész életét. . . .

Lám szives olvasó! mily rendkívül nyugalmas és
 édes az a magyar miniszterelnökség! Én hú rajzát adtam
 ez olymposi nyugalomnak és az istenitalhoz hasonló édes-

ségnek; de Kákay ur más képet rajzol róla, s az ő költői fantáziája megérdemli, hogy rá figyelmezzünk. »Mindig félelmet és alázatot látni maga körül; minden jó szóval és mosolylyal kegyesnek, és minden haragos mozdulattal rettenetesnek lenni; fölemelni az embereket a porból s másokat lesujtani stb. stb. Mindez oly édes! s mindezt a miniszteri hatalom adja meg!« (181. l.) Az eszmetársulat a hatalomnak éppen egy ehhez hasonló leiratát hozta eszembe. Leguin francia conventi tagnak egy alkalommal cserkoszorut akart Robespierre adatni. »Ha akar — mondá ő — adasson ön aranykoszorut. Ez azon nagy hatalom, a mi minden egyéb fölött áll: királyság, respublica, oligarchia ezek mind csak nevek, valódi hatalom egyedül az arany!«

Vajjon ha Magyarország alkotmányos Robespierre »II. K. Aranyos«-te koszoruk valamelyikével megkínálná — melyiket fogadná el? Ismert szerénységénél fogva tán csak a miniszterelnökség után nyujtná ki kezét a »tisztaszívűek« pártja nevében? Vagy mint a fázó Pharaonép, a kitől azt kérdezte a magyar nemes ember: szalonna kell-e és kenyér inkább vagy az, hogy megfűtközzél?« »A szalonna, uram! felelé az, de úgy, hogy kenyérre csepegtessem a zsirját.«

* * *

IX.

A delejtü állandóul északra mutat, a valódi hazaszeretet, minden időben és minden tettnél, a haza boldogságára irányozza a jól alkotott honfi szívet és lelket. Ismeri-e Kákay ur Kölcey egyik szép költeményének e megható versszakát:

*De néked élni kell ó hon!
S örökre, mint tavasz virulni.
Ah mert omladékidon
Reszketve fognék szétomolni
Hazám, hazám!*

Ilyen az ázsiai vérü, de Európában nemzeti alapon kiművelt magyarnak honszeretete. Ezekről s nem angol, sem német költőktől tanultuk, ezekből a költeményekből szívtuk mi hazaszeretetünk intensitását, hevét és erejét. Ez kedves előttünk. Ez szól a mi magyar szívünkhöz.

Ezt az állandó delejtüt, a léleknek ezt a hon javára irányulását, ilyen komoly hazaszeretetet — daczára sok hangzatos phrasisainak — nem vagyok én képes felföldözni Kákay ur szívében, legkevesebbé pedig a »*Honmentés*« feliratu részben. Ön, Kákay ur! csak látszik erős magyarnak, de nem az. Ön érzései nem mélyek, de felületesek és könnyűek, önnek a haza ügyeiről csak ötletei vannak, nem annak egész lét-ügyét mélyében és átlagában felfogó szelleme. Önnek nincs türelme oly hosszasan foglalkozni a közérdekekkel, mint ez megkívánná, mint azt egy Fáy vagy Széchenyi, egy Eötvös vagy Deák Ferencz, egy Kölcsey vagy Kossuth tette. Ön csak hamarosan s könnyű szerrel szeret végezni mindent, a mint sebtében átvillan fölhevült lelkén a gondolat, megszületik valamely reflexiója, vagy kiczikázik Jupiter tonansi fejéből egyik-másik jelesünket lesújtó menykő villáma!

Higgye el Kákay ur, az igaz honszeretetet komolyabb valami, mint ön gondolja. Ön röpiratával sokaknak csinálhatott kárörömet, többeket igen jóízűen megnevettetett, még többeket — kivált a tapasztalatlan ifjak és fél-tudós idősbek közül — nézetei helyeslésére is tán rábirt; de meggyőződést álláspontjának igazsága felől, azok közül, kik hazai viszonyainkat és férfiainkat alaposan ismerik, vajmi keveseknél költöttek fel ön czikornyás rotomontádai.

Ön ítéletet tart Tisza K. miniszter fölött. De minden okos ember legelőbb is azt kérdezi: »*Vajh ki ő és merre van hazája?*« ki adta önnek erre a felhatalmazást? azután: illetékes-e ön birósága? megint tovább: helyesen van-e

megállapítva a tényálladék? a bizonyítékok elegendők-e? kihallgattatott és védte-e, állásánál fogva védhette-e magát nyíltan, egyenesen — úgy, a mint védné, ha nem lenne ott, a hol van — a vádlott? Végre: az ítélet igazságos-e? Ezek csaknem mindenikére vagy hiányos, vagy vádmegsemmisítő felelet adható. A miniszter illetékes bírása egyedül a parlament. Ön nem az. De véleményt mondani jogosult honpolgár — mondani fogja ön. Igen, jogosult, de — bocsásson meg nyíltságomnak — nem képesült.

Ha gr. Dessewffy József »*Taglalat*«-ot ír gr. Széchenyi »*Hitel*«-ére s erre az utóbbi új könyvet, a »*Világ*«-ot; ha ő, a honát féltékenyen szerető hazafi és b. Kemény Zsigmond Kossuth politikáját bonczkés alá veszik, ő védekezik, sőt a lelkes Fáy és a mély hazaszeretető Eötvös is a vitába, az elszántan és lovagiasan vívott elvi harcra vegyülnek, egyeztetni akarva a nézeteket, kifejtteni a kérdések minden oldalát s felvilágosítani felőle a közvéleményt, — ha a döblingi remete Bach osztrák belügyminiszter »*Rückblick*«-jére »*Blick*« című könyvében czáfolatot ír s őt politikája veszélyességéről érvekké, komolyan, méltósággal és egyszerűen meggyőzni törekszik, még ha a humor és élcz, az eczet és választóvíz, vagy tán épen az epe és méreg olykor égető, olykor metsző szerét használják is — ezt lehet érteni, ez komoly és üdvös dolog, mert ama vitákat a hazának féltése s mély meggyőződés idézte elé, azok hírneves férfiak, ez elvharczok nagy elmék által komolyan és méltósággal folytatottak, a kiknek kevés nyerni, ellenben nagyon is sok veszteni-valójuk volt a haza sorsának így vagy amúgy eldöntése által, azok a valódi tudás, a tapasztalás és erkölcsi erők mérkőzései voltak, a jónál jobbakat hoztak javaslatba, a politikai hiányokat gyógyszereikkel együtt kijelölték s ily irodalmi vita haszna kiszámíthatlan. De a Kákay támadása és vádai, az általa felhozott bizonyí-

tékok, a megrótt és helyébe javallott politika, valóban nem érdemesek arra, hogy komoly, hazaszerető férfiak eszmecseréje tárgyai legyenek.

Mik az ő vádjai?

»A kiegyezési mű bevégeztetett (160. l.), a külpolitika, melyet Tisza K. gyámolít, végcélja felé közelít, államháztartásunkban nem sokkal kisebb a deficit, mint előtte volt, az új közigazgatási szervezet életképtelen s gyökeres új reformokat követel« »Ezek voltak — u. m. ő — a mikre Tisza K. kormányra léptekor vállalkozott. Ezekben a kérdésekben foglaltatik a haza megmentése, melyeket ő elrontott s ma csak arról lehet szó, hogy a haza meg ne semmisüljön« (161. l.) »Itt az idő eldönteni — folytatja tovább — (161. l.) bűnös-e Tisza K. vagy csak hibás? Bűnös — feleli szerző (164. l.), mert a mit mint ellenzéki vezér vétett, kormányra kerülven, nem tette jóvá, nem azért, mivel nem tudta, de mert nem akarta (164. l.).« Különös kiváltságu ember ez a Kákay ur. Más közönséges halandó itt hozzá látna a bizonyításhoz; de ő kiváltságosított erkölcsbiró, ő genie, s a geniek az efféle csekélységeken túl teszik magukat:

Praetor minima non curat.

Ő e helyett ismét csak állít, vádol, igen, folyvást mind állítja, hogy Tisza K. bűn által jutott hatalomra; ígért, ámított s mikor azt megnyerte, nem bűnét akarta jóvá tenni, de nyert hatalmát megtartani. (165. l.) Tehát bizonyítás helyett új vádemelés s a leszámolás sürgetése, azért, mert ő nem csak azt nem tette, a mit nem tehetett, hanem azt sem, mit megtehetett volna. »Mert — ugymond (165. l.) szerző — mikor Tisza K. a kormányra jutott, mindenki látta, hogy ellene Bécsben egy valóságos conspiratio volt készen, hogy Magyarországot a kiegyezésnél

megkárosítsa; mihelyt ő ezt látta, le kellett volna mondanias az ellenzék élére állani; inkább tűrni egy alkotmányos válságot, mintsem igazságos és törvényes jogainkról lemondani (166. l.).«

Ezt kellett volna tennie, mert hazugság — u. m. szerző: »hogy ha azt tette volna is, alkotmányválság következék be, ide erőszakolni a dolgot senki sem merte volna, nem, százszor mondja, hogy nem merte volna (166. 176. ll.). Ha Tisza K. akkor lemond s átadja a kormányt másnak, az osztrák kormány, nemzeti bank és védvám-clique mindent megengedtek volna az utána következőnek, mert tudták volna, hogy ő mint ellenzéki vezér minden kormányt megbuktathat, ki kevesebbel megelégszik, mint ő. Ez olyan igaz, mint kétszer kettő négy. (167. l.).«

Sok léhaságot irt bele Kákay ur eddig is könyvébe, de ily politikai éretlenséget, érveléseinek egymással ily ellenkezését, általában ennyi nevetséges badarságot még sem mertem volna róla feltenni; valóban elvész az idő, mit ezek részletezésére s megczáfolására fordítanék. A kérdés, Kákay ur állításainak alaptalansága, a politikában s különösen az osztrák-magyar politikában csak némileg jártas előtt oly szembeötlő, hogy én ezt bizonyítgatni fölöslegesnek látom, s csak azon megjegyzésem van rá, hogy a tanács Tisza K. miniszterelnökkel szemben előttem olyanak tűnik fel, mint midőn a jakobinusok XVI. Lajos francia király fiát Simon nevű csizmadiamesterre bízták, hogy annak valódi sansculotte nevelést adjon. Magyarország is így járna, ha kormányelnökének Kákay ur politikai oktatását kellett volna a kiegyezésnél követni, vagy kelene most sajátjává tenni.

Kákay ur maga írja (168. l.), hogy Ausztria nevetett Magyarország azon föltevésén, hogy ő remegni fog a Tisza K. kezébe letett hatalomtól s elhatározta (169. l.), hogy

csak azért sem fog semmit engedni. Ha Kákay azt így hiszi, ugyan mi bűne van Tisza Kálmánnak, hogy Ausztria megátalkodott nem akarásával szemben törekvéseinek nem volt több sikere?

Ő itt a felelet azon másik változatával él, hogy a mint a rossz kiegyezést megcsinálta, úgy azt lemondásával meg is akadályozhatta s a nemzetet az erkölcsi vereségtől megmenthette volna; de nem tette azt, hanem csak fenyegetődzött s lemondása nem férfias önelhatározás, de csak humbug volt (170, 171. ll.) még pedig, Kákay ur szerint, Tisza K. azért nem mondott le komolyan, hogy ha tán egy utána következő kormány többet ki viszen, annak érdeme a nemzet előtt nagyobb lesz s nagyobb népszerűsége is (172. l.). Ezért szolgálja Tisza K. gr. Andrássy muszka politikáját (180. l.); megengedi, sőt talán előkészíti a népgyűléseket, sőt némely fontos belügyi kérdést is, minő a magyar nemzeti bankügy — nem sürget, hogy az ausztriai befolyásos köröket ne idegenítse el magától (175. l.), mert neki hatalom kell, magáért a hatalomért, nem hogy kormányozzon, de uralkodjék, neki a hatalom minden, ő a nélkül semmi, (182. l.) s ha még is megbuknék, bukását tán túl nem élné (83. l.)

Szerző galimathiasainak végeredménye az, hogy Tisza Kálmánt el lehet ítélni, ő bűnös, büntetését azonban — a mi nem vád alá fogás, sem gilotin, hanem a kormányról lemondás s annak az egyesült ellenzék kezébe átengedése — a »Végszó«-ban formulázza, a hol a Kákay-támadás és az egyesült ellenzéki politika bölcsessége tetőpontjára ér, a mit én is éppen ezért külön részben tárgyalok, itt még csak néhány megjegyzést téve.

Kérdem Kákay urat: komolyan mondja s hiszi-e azt, hogy ha Tisza miniszterelnök lemond s válság áll

be, Ausztria engedékenyebb lett volna jogos követeléseink iránt? Egy miniszter, a ki a bársony székből kikölt, többre lenne képes, mint a ki benne van? Hát azt, hogy Ausztria válságot nem idézett volna elé, mivel képes bizonyítani? Mert a »százszor és százszor állítás« még csak egyszeri bizonyíték sem. Hiszen ha Tisza Kálmánnak mint miniszternek személye volt egy jobb kiegyezés akadálya, a mint Kákay ur véli, akadály lett volna, mint nem-miniszter is. Ha pedig Ausztria érdekei s Magyarország fölött anyagi előnyök élvezése és gyakorlása volt az ok, azok az ő lemondása után sem szüntek meg kielégítést követelni s így akadályok lenni. Azon érv, hogy Tisza Kálmán mint ellenzék vezére, minden kevesebbet kívánó kormányt megbuktathatott volna, nem bir gyakorlati értékkel. Mi haszna volt abból Magyarországnak, hogy 8 év alatt oly sok kormánya volt? hogy egymást felváltó miniszterei alig kormányozhattak egy-két évig? Hisz épen az a baj és romlás oka, mert mikor munkakörükkel jól megismerkedtek, már távozniok kellett. Szabályos államéletben a kormánybukás nem lehet fő czél, csak a jobb állapotnak az általi előidézése az, a mi ezt indokolja. S ha Tisza Kálmán látta volna, hogy lemondásával használ honának, kedvezőbb vívmányok kilátása s megvalósulása által, azt hiszi Kákay, hogy nem tette volna meg? Valóban azt hiszi s épen ebben áll bámulatos igazságtalansága, mint előbbi föltevésében politikai nagy tévedése. Ily hazafiatlanság vádja ellen védi őt egész élete, mint a lemondással való esetleges jót-eszközlés föltevését hihetlenné teszi Ausztria azon helyzete, hogy ő amaz előnyök nélkül, melyeket Magyarországgal való politikai kapcsolatánál fogva élvez, melyek rá nézve életérdekek, sőt egyenesen létkérdés, önként sem egyik, sem másik magyar miniszterium kedvéért, sem kisebb sem

nagyobb többség kívánságára bizonyára önként le nem mond, mert ez vagy idealismus lenne tőle, a mely tulajdonnal nem bír, vagy önjóléte alapjainak gyöngítése, a mi alig lenne kívánható még akkor is, ha egy vérből volnánk s egy haza gyermekei. Ausztriát velünk szemben igazságossá vagy csak méltányossá is soha egyéb nem tette, mint a politikai helyzet erkölcsi kényszere. Egész történetünk igazolja ezt. Békekötéseink 1606, 1608, 1647, jogvivmányaink 1791, 1848. és 1867-ben mind ily kényszerhelyzet eredményei. Ilyet kívánt volna Kákay a miniszterelnöktől? Mi nem.

Hogy Kákay ur Tiszára vonatkozólag semmi igazoló körülményt nem lát és semmi akadályt nem méltányol, ez tőle természetes, habár eljárása nem férfias s nem lovagias; de hogy a le nem mondást és a szállásán történt botrányt — a mint könyvében írja — oly indokokból származtatja, ez Tiszáról *»rosz-hiszem«*-üség, oly mértékű gonoszság föltételezése, a mi ellen egyetlen védelem a megvetés. Hogy itt nem őt kell igazolni, de bántalmazóját szánni, ebben azt hiszem, megtart engem a fél ország.

Még csak arra kell észrevételt tennem, hogy szerző szerint Tisza Kálmánnak a miniszteri hatalom minden, ő a nélkül semmi. Bizony nagyokat szeret mondani Kákay ur! csak az a szerencsétlensége, hogy nagy mondásai egyszersmind oly nagy badarságok, hogy okos ember előtt, a helyett, hogy mást bélyegezzenek meg, magukban nevetségesekké válnak. Az ilyenekre mondotta volt gr. Széchenyi: *»Hajh édes sok pipájú, kevés dohányu magyarom!«* Ezekre talál Aesopus ama meséje, mikor a béka az ökröt meglátta, akkorára akarta magát felfujni, mint az, s addig fujta, míg megpukkadt bele. Higgye meg Kákay ur, hogy semmi emberekből nem szoktak minisz-

terek s kivált miniszterelnökök lenni. Tisza Kálmán a miniszteri hatalom bírása előtt is kitünő helyet foglalt el Magyarország politikai és társadalmi életében, s ha a közérdek vagy a többség elvesztése visszalépését tenné szükségessé, bizonyára magát a nemzetre erőszakolni nem fogja, hanem ismét előbbi diszes állásába térend vissza. A miniszteri bukás rá nézve nem bancrotte, de régi nyugalmába s a családi élet kebelébe nem érdekek nélkül visszatérés lesz.

Bármennyire kiönti Kákay urlerántási boszuját műve e részében Tisza Kálmán ellen, nem láttam rá okot, hogy lényege egészen ne ismertessék, sőt szükségesnek véltem, azért, hogy e saajátságos hazaárulási processusról, Kákay bizonyítékainak erejéről s a miniszterelnök ellen gyakorolni jónak látott lynch-justice-éről, az igazság iránt érdeklődőnek épen a kifejlődés pontján, tiszta fogalmat lehessen szerezni.

Ha a gondolkozó olvasó ezek alapján a miniszterelnök kormányzási és főként kiegyezési eljárását hibásnak véli, ám legyen felette ítélet mondvá, a közvélemény kívánja állomásáról elmozdítását s a nemzet büntesse haragjával; de ha a helyzet kellő méltánylása a vádak igaztalan-voltát állapítja meg, sőt ha Kákay gyanúsításainak és föltevéseinek indokolatlansága magából e röpiratból derül ki, akkor arról nemzetünk politikai érettsége és hitele érdekében a napirendre térés kívánatos. Én teljesen meg vagyok győződve arról, hogy oly nehéz kormányzatu monarchiában, minő a mienk, a szerző által ajánlott politika t. i. az Ausztriával összetűzés, válság előidézése, tiz év ótai özsszes vívmányainknak egy politikai kockakvetés bizonytalan eredményére föltevése, a mostani fenyegető külső és szegény anyagi belső viszonyok közt a legvérsztrejtőbb eljárás lett volna; hogy Ausztria

ellenállása, mióta német tartományai a hatalmas Németországra támaszkodhatnak, csaknem természetes, s nem engedési makacssága, valamint szláv népeinek az ő szempontjukból idegenkedése okadatolt, és hogy az adott helyzet ily állásában — nézetem szerint — Tisza Kálmán, mint a veszélyeket helyesen számbavevő kormányférfi és okos hazafi cselekedett s az ő felelősségével aligha károztatói is másként cselekedtek volna. Nem, az ujj-huzás és dacz politikáját magunkévá nem tehetjük, létező birt *jót*, remélhető kétes *jobbért* kockára tennünk nem eszélyesség. Gr. Széchenyi Istvánnál Magyarországot hivebben, lángolóbban s bölcebben soha senki sem szerette, s az ő legmélyebb s legerősb meggyőződése az volt, hogy Ausztriával csak békésen alkudozva, pactálva, s ha olykor veszekedve is, de megbékélni mindig kész hajlandósággal élhetünk.

Ezt hozza magával kényszerű hatalom erejével vele való feloldhatlan viszonyunk. Előttem az Ovidius és neje közötti viszony képét látszik viselni a mi szövetségünk, mit épen annyi humorral mint valósági tartalommal jellemez a pontusi számüzött e kedélyes verse:

Difficilis, facilis, jucundus, acerbus es idem;
Nec tecum possum vivere, nec sine te.

Ha Ausztriával való viszonyunknak s az irányában követendő magyar nemzeti politikának ez helyes jellemzése, akkor én ebből kettőt következtetek: először a miniszerelnök lelki békéje megzavarása nélkül türheti Kákay alaptalan vádait, szenvedélyes kitörése nyilai nem sebzik meg őt, fölfegyverezve levén Horatius igaz emberének philosophiai nyugalomával:

Justum te tenacem propositi virum

— — — — —

Si fractus illabatur orbis,

Impavidum ferient ruinae.

Másodszor pedig abból azt is következtethetni vélem, hogy ha Kákay és az »egyedül becsületes szivűek pártja« tárgyilag és szenvedély nélkül fontolják meg Tisza K. irányábani eljárásukat, az fog történni velök, a mi egykor Albertus Magnussal. Ez, — a mint Schleuden írja — harmincz évi főtörés és munka után egy oly emberfőt állított elő, mely érthetően tudott beszélni, de egyik barátja a bűvös mesterműtől megijedve, széttörte. Ha az egyesült ellenzék komolyan fontolóra veszi a Kákay-politika horderejét s a Magyarországra s kivált a magyar nemzetre nézve abban rejlő veszélyeket, ő lesz, a ki annak gyakorlatatlanságát átlátandja s azt maga, és ha ő nem, a nemzet józan közvéleménye semmisítendi meg.

* * *

X.

A »Végző«-hoz értünk, szives olvasó, mi ama nagy mozgalmat költött műnek koronája.

Nézzük tartalmát, vizsgáljuk belértékét.

»Van-e Magyarországon ember, a ki még bizna Tisza Kálmánban?« — így kezdi az utolsó ostromot Kákay ur, midőn már Tisza Kálmánt hiedelme szerint semmivé tette. Lehet-e valakinek ily mult után jövője? Mire vár még a nemzet? Nem lát-e Tisza Kálmán arczából lelkébe? (184. l.) Mint egykor gr. Széchenyi kérte Kossuthot, hogy mondjon le politikai szerepléséről, a mire nem való: úgy kéri szerző Tisza Kálmánt, hogy győzze le magát, mondjon le a miniszterelnökségről, menjen haza, mert nélküle el lehet a haza (188. l.); ne várja, hogy végzetessége oda sodorja, a hova Teleki Mihályt (188. l.) adja át a kormányt az egyesült ellenzéknek, melyet pártol a nemzetnek

»erényes kisebbsége«, mert ez van hivatva jóvátenni mind azt, mit a Tisza-Andrássy-aera vétkezett. (189. l.)

Igen, ez intéő szava hozzá: »vonuljon vissza Tisza Kálmán, büneit úgy sem lehet menteni, de ha elmegy és engedi, hogy mások jóvá tegyék, az elfelejtés még lehetséges, eltávozása megtérés lesz s a ki elmenne, mint *Saul*, úgy jöhetne vissza, mint *Pál*; ha pedig el nem megy, sá-táni harcra hívja ki a sorsot s bukása bizonyos (191. l.) mert a gonosz hatalma mindig ideiglenes, a jó és igaz győzelme kikerülhetlen?

A ki e corollariumokat elfogulatlanul bírálja meg, tanuságost, nevetségést és boszantót egyaránt találанд benne.

Én kétkedem abban, hogy Kákay műve a Tisza Kálmánban való hitet megingathassa? Mert, hogy valamely szó és ítélet hitelre találjon az értelmes olvasóknál, első kellék, hogy részrehajlást, önzést, gyűlölséget és boszszu-állási ingert ne áruljon el, hanem egyedül az ügynek és közérdeknek, a melynek nevében az szól, javát tartsa szem előtt s tárgyilagosság jellemezze.

Itt ellenkezőleg van.

A miniszterelnök multjáról jövőjére következtetés, nézetem szerint indokolatlan s nincs semmi megállható alapja. Hogy Kákay ur minden ember lelkébe bele lát, ismeri az ott élő gondolatokat és a szívek redőit s tudja, mi van azok közt, sőt tudja még a legtitkosabb szándékokat is, ezt látom, de lehetőségét tagadom, mert ezt a hatalmat Isten magának tartotta fen. Hogy Kákay ur azt negélyezi maga számára a miniszterelnökkel szemben, a mit Széchenyinek véghetetlen áldozatokban s örök nevű alkotásokban nyilatkozott hazaszeretete Kossuthnal szemben is igazolni képes, ezen bámulnék, ha művéből merész ambícióit s rendkívüli hatványozott önérzetét nem ismerném, de annyit megjegyzek, hogy, nézetem szerint mégis valami-

vel kisebb a különbség Tisza Kálmán és Kossuth Lajos, mint a nagy gr. Széchenyi István és a kis »II. Kákay Aranyos« között; azt is elismerem, hogy Tisza Kálmán mint miniszter nélkül el lehet a haza, mert a nélkülözhetlen ember valóban ritka; de azt egyáltalában nem, hogy az ő helyét Kákay, vagy a »néhány becsületes szívűek pártjának« egy eddigelé ismeretes tagja is pótolni képes lenne.

Tisza Kálmán erkölcsi és politikai bukottságát (187. l.) Kákay és politikai ellenfelei állítják, de maguk sem hiszik, a mit pedig Tiszának Ausztria általi támogatásáról, Andrássy muszkaszövetségéről s a gyávák, gonoszok és vakok bizalmáról mesélnek, az annyira nevetséges, s e férfiak politikája a helyzet által annyira igazolt, hogy kár rá szót vesztegetni. Higgye el Kákay ur gr. Andrássyról és Tisza Kálmánról, hogy ők tudják oly jól, mint Európa bármely nagyobb szabásu politikusa, hogy II. Katalin czárnőnek Cherson város kapujára iratott ezen devisének: »*Itt az út Konstantinápolyba!*« közvetlenül következő jelentése ezen másik: »*Itt visz az ut át Buda várába.*« E vészes örvénybe ők nem engedik az osztrák-magyar monarchiát...

Teleky Mihály sorsától is óvja Kákay Tisza Kálmánt, de nem talál célzása. Ő maga csatában esett el, utódai biztosítása után; képes lenne azzal gyanusítani a miniszterelnököt, hogy tán ő is bir ily biztosítékot?! Vagy idővel loyaltása a tévutra vezetné?

Nem teszem fel róla Ez minősíthetlen eljárás lenne.

Azokat a tétlenségre kárhoztatott valódi tehetségeket, kikre »II. Aranyos« (184. l.) utal, tán már a közelebbi választásoknál megismeri a nemzet, s alig hiszem, hogy ezen ő inkább örvendjen, mint Tisza Kálmán.

A kormánynak az egyesült ellenzék kezébe adása Magyarország parlamentjét vagy jövő választóit illeti, azoknak e jogot érvényesíteni hatalmukban áll, s mihelyt

teszik, »az erényes kisebbség« azonnal többséggé lehet, kiléphet a küzdőterre, melynek szerző »a Tisza-Andrássy-aera által elrontottak jóvá tétele fontos és nehéz hivatását« tulajdonítja«

Eddig még értettem szerző magas gondolat-röptét, de már itt egészen homályba kezd veszni okoskodása nagy része. Mit tesz az, hogy fér össze logikailag, hogy kormányképes csak az egyesült ellenzék (189. l.), hogy az feltalálhatja a volt Deák-párti elemeket, melyek ismét csak egyedül kormányképesek (190. l.) — tehát tulajdonképen ketten? De nem tudom, kik ezek a Deák-pártiak? Talán a kiket egykor a vakondokok töredékének neveztek? Mert utóbbiak vagy a Tisza-pártban vannak vagy az egyesült ellenzék soraiban. Ezekben — ugymond (190. l.) Kákay — van a jövő garantiája. Ez ismét oraculum-szerűleg van mondva: minő jövő forog itt fenn s annak minő garantiája? kitalálni nem tudom. Ezek lehetnek — mondja ismét tovább — azon egyedüli talaj, melyben az ország szükségletei megfogalmazhatnak (190. l.). Na hiszen kedves hazánknak ilyen talaja és megfogalmazott szüksége is bővében van. Ez gyengén indokolja az egyesült ellenzék létét, valamint a kormánynak neki átadását is.

Ezekben van — így folytatja pártjok dicsőítését szerző (190. l.) — az értelem, szorgalom és a nemzetiség európai fogalma. Tehát az egyesült ellenzéken kívüliek mind értelemnélküliek, lusták és ázsiai nemzetiségűek; csak ezek magyarok orientalizmus nélkül, azaz: a kiknek magyarsága immár cosmopolitimusba ment át; ezek magyárosítanak t. i. kik németül beszélnek házaiknál és barátaiknál, németül irnak, német rokonszenvők és műveltségük; ezek rokonszenvet és tiszteletet ébresztenek másokban is azért, mert ők simulnak némethez, izraelitához, szerbhez, olához, horváthoz, azaz: nem levén szívvél-lélek-

kel magyarok s nem kívánván szigoruan érvényesíteni a magyar nemzetiség jogait, minden más nemzetiséggel jól megférnek, mert mindazoknak óhajuk szerinti engedményeket tehetnek De a Kákay ur politikai nézeteiben levő e különös és első tekintetre csekélynek látszó sajátság egy erős válasz-falat jelez, rámutat azon nagy és mély hézagra, a mi közte és pártfelei s mi közöttünk ázsiai magyarok közt van. Ezért erről én is tüzetesen nyilatkozom.

A (178—179. l.) táblabirónak nevezve a miniszterelnököt, s a Pest városával való gyakori surlódást véve indokul, azt állítja róla, hogy ő az európai elemeket gyűlöli s csak az ázsiai elemekkel rokonszenvező politikus, (190. l.) hogy a volt Deák-párti elemet a balközépi ázsiai elem szorította le a küzdterről, hogy az egyesült ellenzék tagjaiban van meg a nemzetiség európai fogalma, ezek a valódi értelemben vett magyarok stb. (190. l.), megrója a protestánsokat, hogy ők a vármegye-rendszerhez ragaszkodnak s a nemzet szabad választásából származó tisztviselőkért rajognak akkor, midőn a megyeimádás illúziója minden európailag gondolkozó magyar ember előtt eloszlott

Itt és csak most látok én már be egészen Kákay ur lelke mélyére, itt kezdem érteni: miért nem tudja ő a mi mult politikai életünket s irodalmunkat? hogyan nem tudta Eötvösnek és Széchenyinek nemzeti művelődésünkre gyakorolt roppant befolyását s éppen azért nagy tiszteletben létüket? miért nem ismeri hazafias lelkü költőinket és nem idézi azok, hanem angol s más idegen költők dalait? miért nem rokonszenvez a táblabirákkal? a megyei intézménnyel? a választott tisztviselői rendszerrel? Itt látom, hogy Kákay ur szerint az *ázsiai elem és orientalizmust képviselő magyarok* Tisza és mi, az ő követői vagyunk: szilágysági és somogyi, debreczeni és kolozs-

vári, a Duna- és Tiszamenti, az alföldi kis- és nagy-kunsági magyarok és székelyek, — az *európai* elem, az *európailag* gondolkozó *magyarság*, a magyar nemzetiséget *európai értelemben felfogó magyarok* pedig, Kákay ur és az egyesült ellenzék tagjai. Már most tisztán látok.

Eloszlik szemem előtt azon homály is: miért vette ő annyira üldözőbe Tisza Kálmánt? a táblabírókat? a szolgabíró képviselőket? az alföldi gentryt? látszó méltányolása mellett is miért ítéli meg oly keményen magyaroságaért s vármegye iránti cultusáért a Protestántismust? Miért szól oly tisztelet, sőt kegyelet nélkül ma élő összes államférfiainkról? Miért nem tetszik neki b. Wenkheim és Glyczy, a miniszterelnök és gr. Andrassy? Kétségkívül azért, mert az említett ázsiai elemekhez tartoznak; mert ezek nem az európai magyarságnak és már *cosmopolitává* lett magyar nemzetiségnek képviselői, hanem annak, mely Árpád óta bírja hazánk ama szent földét, melyről így zeng Vörösmarty szép honfi dala:

Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!

Bölcsöd ez s majdan sirod is, mely ápol s eltakar.

A nagy világon e kívül nincsen számodra hely,

Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell!

Mintha a földteke két ellentétes oldalán élnénk, oly nagy különbség tűnik fel ez egyszerű megállapításból a mi lelkületeinkre, hazát és nemzetiséget, multat és jövőt, szabadságot és műveltséget tárgyazó nézeteinkre nézve Kákay ur és rokon nézetű társai s mi közöttünk. Nem, mi nem kívánunk elszakadni őseink hagyományaitól és erkölceitől. Mi Ázsiából származásunkat nem tagadjuk s nem szégyeneljük. Magyarországunkat nem kívánjuk európaivá tenni azért, mert akkor megszűnnék az lenni, a mi volt, a mi benne szép, eredeti és új, a mi előttünk szent s a minek veszélyezésétől Zrinyi Miklós így óvja az utókort s ellenségeinket: »*Ne bántsál a magyart!*«

Nemzetiségünket alku és capitulatio tárgyának el nem ismerjük, azzá soha nem tesszük. Azon magyar hazaszeretetet érezzük keblünkben, azt bizonyítjuk be minden alkalommal és adjuk át utódainknak, a melyet őseinktől és egy évezredtől drága ereklyeként öröklöttünk. Műveltségünket sem akarjuk eleurópaisítani. Európában élünk, a nagy népektől szívesen tanulunk, de műveltségünk gyökerének, élőfájának és gyümölcsének magyarnak kell lenni és maradni. Vagy élünk azokkal, vagy nélkülök elveszünk. A cosmopolitismust egy téren sem fogadjuk el, mert az magyar individualitásunk sirjává lesz. Maradunk, a kik eddig voltunk, az Alföld, a Duna-, Tisza-mente és székely zöld hegyek szabadságszerető lakói, kik tiszteletben tartjuk őseink első szálláshelyeit, a megyéket és székeket — protestánsok és a választási jog tisztelői; szabadságainkat és jogrendszerünket, erkölceinket és a közintézményeket, a társadalmat és politikai életet nemesítjük és tökéletesítjük a mi természetünk, vérünk és izlésünk szerint, s meg vagyunk róla győződve, hogy csak ez és így jó, mert csak ez természetes, észszerű és geniuszunkhoz illő.

Nem, oly értelemben lenni magyarok, hogy az megszűnésünket jelentse; úgy értelmezni és érvényesíteni nemzetiségünket, hogy az szlávban, németben és oláhban felolvadjon, nem kívánjuk. Ugy vonni magunkhoz másokat, hogy mi létezni megszűnjünk, — úgy szerettetni, hogy elnyelessünk, — úgy művelődni, hogy nevünk elenyészék — ennek nem szabad lenni. Ebből nem kérünk. Edicsőséget egészen Kákay urnak és az egyesült ellenzéknek engedjük át. Történelmünk előttünk szent örökség, arisztocrátiánk nemzetünk életfájának koronája, azt mi kisebbsítetni nem akarjuk. Széchenyi igazán írta »Blick« czimű művében, hogy a magyar nemzet eleitől fogva monarchiai és

aristocratiai érzelmű volt. A nép urakat akart urainak látni, nem iparlovagokat és szerencseombákat.

Minél inkább akarja valaki magát neki oktatójává vagy parancsolójává tenni, annál kevesebb hajlama van elfogadni; a magyar halálos ellensége a tolakodásnak s utálja a hivatlant és kéretlen vendéget. Ezért helytelenek, sőt némileg tolakodásnak látom azt, hogy Kákay mintegy ráerőszakolni akarja a miniszterelnökre a kormányról lemondást, s az egyesült ellenzéket oly mohón ajánlja az ország választóinak figyelmébe. Napoleon azt hagyta fenn szt.-ilonai naplójában a közvéleményről: »hogy az egy oly láthatlan hatalom, melynek senki és semmi ellent nem állhat; nincs változóbb, határozatlanabb és még is erősebb mint az, s bár sokszor önfejű, még is többször mint hinnők, akaratnyilvánítása és ítélete egészen észszerű és igaz.« Hagyjuk ez ügyet ez igazságos ítéletű bíró elhatározására. Ha önöknek igaza van és nem boszu hevíti, ha Magyarország és a magyar nemzet iránt mélyebb, intensívebb és tisztább forrásu szívők hon-szeretete, mint a Tisza Kálmáné és gr. Andrássy Gyuláé, ha annak fönmaradását, javát s diszét önök helyesebb uton kívánják eszközölni, biztosabban hiszik elérni és állandóbbul megtartani, mint ő és gróf Andrássy, a nemzet szerencsés ösztöne ezt kiérezvén, önöket juttatja többségre, a kormány önként kezeikbe megy át; ha pedig látni fogja, hogy e férfiak megállják helyeiket, hogy ők feddhetlen jellemű elődeik, Magyarország nagynevű nádorai nyomán járnak, nemzetünk vész közt hanykódó hajóját az adott viszonyok szerint bölcsességgel s önzetlenül kormányozzák, ha arról fog meggyőződni, hogy előttük legmagasabban áll a közérdek, egyetlen céljuk a haza fönmaradása s a hazafiak jólléte és gyarapodása, vezércsillaguk az őseiktől öröklött, megronthatlan, meg nem veszte-

gethető igaz honszeretet, ha a nemzet ezekről meg lesz nyugtatva, akkor zászlójukat bizonyára el nem hagyandja. Én ebben bizom, ezt remélem, ezt óhajtom. Kijelentem azonban őszintén, hogy én Magyarország sorsát nem óhajtom azon párttöredékek kezében látni, a melyeknek nevében Kákay ur pasquill-műve írva lenni látszik. Ez az 1848-diki reformnál mélyrehatóbb, tehát válságosb és kétesb kimenetelű lenne. Ez társadalmi és erkölcsi, traditio-nalis és történelmi forradalom jellegével birna, a mi Magyarországon a magyar nemzet sorsát döntené el, ezer évi lét után forduló pontra jutását, hanyatlásnak indultát jelezné, kivéve kezéből az állam és társadalom vezetését, átadva azt egy új nemzedéknek, melyben többségben lenne azon különböző elemek habaréka, melyek magukat európai műveltségűeknek vallják, szivök tágabb, nemzeti-ségök világpolgáriassb jellegű, melynek lármás irányadói a magyar születési aristocratiát gyűlölik, a táblabirákat és alföldi gentryt ázsiai elemnek gunyolják, a kik a protestánsok hazaszeretetét s a magyar nemzet jogait, a megyei önkormányzat és saját hitszabadságaik érdekében vivott dicső harczait orientálistusnak, békekötéseiket phrasisnak nevezik, s rájuk azért, hogy ők magukat par excellence magyar vallásuaknak tartják, irigykednek.

Igen, e párt kormányra jutása, meggyőződése-m szerint, Magyarországon a magyar nemzetnek — az ő emlő-jén táplált, alkotmánya védő szárnyai alatt fölnevelt, a magyar korona jogosult tagjaivá, sőt teljes jogegyenlőséget élvező honpolgárokká tett nemzetiségek általi — túlszárnyaltatása, vezetői küldetésétől megfosztatása, s eddigi gyámoltjainak gyámsága alá jutása lenne, a mi az ország hatalmi, alkotmányi és társadalmi viszonyait teljesen megváltoztatná, még pedig kétségtelenül a mi kárunkra és jövőnk megsemmisítésére. Én, mint igénytelen fia — min-

den egyéni ambitio vagy szavamnak sulykövetelés nélkül — meggyőződésből s egyedül a közérdeket véve mérlegelés alá, óvom ettől kedves hazánkat. Mióta a nemzetiségi tömörülés és annexio politikájának vészes hullámai Magyarország államhajóját is meg-megújuló erővel csapdossák, az volt mindig jelszavunk: »hiven ragaszkodni az uralkodóházhoz és alkotmányhoz, megőrizni politikánk nemzeti és szabadelvű irányát, megtartani birtokunkban a földet s a törvényhozás, igazságszolgáltatás és kormányzás jogát, a birtokosok és velők szövetkezett értelmiség kezéből ki nem bocsátni« ez védett meg, ez tartott fen, ez lehet ezután is egyedül biztos védvárunk. Én e kezekből hazánk ügyei vezetését kivenni öngyilkosságnak tartom. A kik születések, őseik, birtokaik, történetök, tetteik és hazafiui érdemeik által előtte állottak eddig nemzetünknek, maradjanak ott tovább is. Őket ismerjük, nekik nagy multjok és sok veszteni valójuk, tehát sok okuk van szeretni a hazát. Nőjjenek még egy keveset, de nőjjenek sokat azon elemek, a kik tőlük a kormányt átvenni s a hatalmat kezükbe keríteni úgy sovárogiák, szerezzenek több hazafiui érdemet, mutassanak fel nagy áldozatokat, dicsőbb alkotásokat, adják bizonyítékát hazaszeretetöknek a közérdek önzéstelen szolgálata által, mulják felül azon nagynevű embereket, a kik maguk és utódaik közöttünk a magyar név örök dicsőségére, állami és királyi segély nélkül, Akadémiát, lánczhidat, nemzeti muzeumot s több ily áldásos hatású közintézetet hoztak létre, mutassák ki: mi részök van 1848-diki vagy 1867-diki jogvivmányainkban? átalában bizonyítsák be, nem sallangós szavakban, de fényes tettekben, nem hetvenkedőleg, de a valódi férfit megdicsőítő szerénységgel, nem támadva meg a magyar nemzetnek épen élet-törzsét és derék-sudarát, hanem megférti igyekezve e hivekkel és jókkal, vállat vállhoz vetve,

erőegyesítés által, védve a kegyeleteket és torzsalkodás helyett szeretetet tanusítólag.

Ekkor a nemzet bizonyára nem vonandja meg tőlük bizalmát; de az a kihívó modor, az a fővel fálnak menési tactika, az a legjelesebbjeink erkölcsi hitelének elvadult dühvel neki rontás, ez jót nem szül, ez őket bizonyára céljokhoz nem juttatja. »Első az Uristen, azután jó Perczel Mór, azután egy végtelen sora a semminek s végre Kossuth Lajos« — így szólt egy nem érdek nélküli hazafi egy évtizeddel ezelőtt hazánkba visszatértekor mások biztatására, megsemmisíteni akarva azt az embert, a kit soha semmi idő, semmi hatalom Magyarország népe szívéből ki nem irt — és ez egy szavával meg is semmisítette örökre önmagát. Ép ez a politikai helyzetünk ma. Mintha így hallanám önöket szólni: »Elsők azon kisebbség vagy is azon néhány becsületes szívűek, a kiknek érdeme, hogy Magyarország még nem veszett el, (diplomatikai néven habarék-párt), ezután jó II. Kákai Aranyos«, azután tömérdek számu nulla, és csak nagy messzi távolban Tisza Kálmán és gr. Andrássy, b. Wenkheim és Ghyczy és a kormányt fentartó egész szabadelvű párt.

Nem, urak! mig az államalkotó magyar nemzet régi józan politikai érzékét el nem veszti, addig az ily könyvek, ily író és ily pártkeverék tanácsára hallgatni nem fog. Ez a modor s ily politika önöket a miniszteri bársony székekbe nem viszi.

Hogy »II. Kákay Aranyos« magát még nevezetesebbé tegye: mint Cassandra a trójai veszedelmet, ő is megjósolja először azt, »hogy, ha Tisza Kálmán le nem mond, sátáni harcra hívja ki a sorsot s bukása bizonyos,« másodszor megjósolja: »mit mond majd 25—30 év

mulva róla s ezutáni tetteiről az utókor t. i. beirandja a magyar történelembe Kákay urnak egy angol költőtől vett lecturáját, melyben czélzás van arra: fenn marad-e Tisza Kálmán neve az utóvilágra, vagy elvész? áldás vagy átok követi-e emlékét stb. (192. l.) Az elsőre nézve csak azt jegyzem meg, hogy a protestáns az ördögökben nem hisz, tehát azt gondolom, hogy Tisza Kálmán a sátánnal ijesztésen, mint Kákay ur igen naiv gondolkozásmódja e bizonyítékán legfeljebb jóízűt fog nevetni; a jövő kor ítéletét illető jóslatára pedig, visszagondolva mult életére s honának és a szabadság ügyének tett szolgálataira, teljes joggal mondhatja el azt, a mit Carnot száműzetésekor barátainak írt: »Barátim! nyugodjatok meg. Én bizonyossá tehetlek titeket arról, hogy az embernek tiszta szívvel s szemrehányás nélküli lelkiismerettel soha a közvéleménytől félni s a történetírás ítéleteért aggódni nincs oka.«

